

"Ein Kämpfe für das deutsche Volk"

Wereldondergangswaan, biografie
en geschiedenis in de
Denkwürdigkeiten van D.P. Schreber ^(*)

DANIËL DEVREESE
Doctor Klinische Psychologie
KU Leuven

"Im Grenzfall der Paranoia wird das eine und einzige Leben, das einer hat, zur Bedingung für die Verwirklichung geschichtlicher und politischer Sinngebung, so daß er die Verfehlung seines Lebenszieles zu der des Weltsinnes machen kann: Wenn er zugrunde zu gehen verurteilt ist, sei alles dazu verurteilt, am Ende zu sein."

H. Blumenberg, *Die Kongruenz von Lebenszeit und Weltzeit als Wahn*.¹

De paranoïde waan van de Senatspräsident aan het Oberlandesgericht te Dresden, D.P. Schreber (Leipzig 1842-1911), vond een neerslag in zijn *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* (Leipzig 1903). Dit boek was de grondslag voor Freuds theorie over de paranoia, die hij publiceerde in Schrebers sterfjaar. De wereldondergangswaan wordt hier geduid in functie van de eraan voorafgaande Seelenmord-waan en enkele gebeurtenissen in het Ministerie van Justitie, en tegen de achtergrond van de politieke structuren uit het Wilhelminische tijdperk (1870-1894).

^(*) Dit artikel is de herwerking van een hoofdstuk uit mijn doctoraat: *De waan lezen. Een hermeneutisch-psychoanalytische ontleding van de paranoïde waan van D.P. Schreber* (K.U. Leuven 1989, promotor: Prof. Dr. Jos Corveleyn). Met dank aan de Alexander-von-Humboldt-Stiftung, die mij in 1991-1992 een stipendium verleende voor historisch onderzoek over het geval Schreber (Universität Würzburg, Prof. Dr. Dr. Hermann Lang).

¹ *Lebenszeit und Weltzeit*, Frankfurt 1986, p. 80.

1. 'SEELENMORD' EN WERELDONDERGANGSWAAN

Schreibers waan begon op 10 november 1893, dit was de sterfdag van zijn vader (1861), die samenviel met de *Lutherfeiertag* van de Evangelischer Bund. Dit feest was uitdrukking van het ongenoegen over het einde van de Kulturkampf, die als een capitulatie tegenover Rome werd ervaren.² Vier maand later zette de wereldondergang in die correlatief ermee moet worden begrepen. Volgende microanalyse is de illustratie van Freuds these over de samenhang tussen de psychische dood en de projectie van die interne catastrofe op de wereld (F 305-307).³ De concrete samenhang moet duister blijven, zolang de theologische betekenis van de 'Seelenmord' ⁴ onopgehelderd was. Van Kap. V tot VII lezen we het chronologisch chaotische relaas, als afspiegeling van de oniroïde waanbeleving die deze fase kenmerkte. Schreber zelf duidde op de onmogelijkheid om de complexiteit van zijn waan, zes jaar na de feiten, nog getrouw te verwoorden:

"Sodann waren die Eindrücke, die auf mich einströmten, ein so wunderbares Gemisch von natürlichen Ereignissen und Vorgängen übersinnlicher Natur, daß es für mich unendlich schwerfällt, bloße Traumbilder von Erlebnissen in wachem Zustande zu unterscheiden, also bestimmt zu sagen, inwieweit allem demjenigen, was ich erlebt zu haben glaube, auch wirklich *historische Realität* zukommt. Meine Erinnerungen aus jener Zeit müssen daher in gewissem Grade das Gepräge der Verworrenheit an sich tragen." (VI 65)⁵

Tussen deze lijnen blijkt dat het gehalte aan historische realiteit van de waan, ook de sleutel is tot de ontcijfering ervan.

² De 'Evangelischer Bund zur Wahrung deutsch-protestantischer Interessen' werd in 1886 te Erfurt opgericht door Willibald Beyschlag, die ook de Lutherfeiertag op 10 november 1887 instelde. Hij was Professor Theologie aan de Universiteit te Halle (H. Grote, "Evangelischer Bund", in: *Theologische Realenzyklopädie* (verder TRE), 10, 1982, p. 683-684).

³ S. Freud, "Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (dementia paranoides)", in: G.W. VIII, p. 238-320, verder geciteerd als F, gevolgd door de pagina. Zie ook: S. Freud, "Zur Einführung des Narzißmus", G.W. X, p. 139-141.

⁴ D. Devreese, "Anatomy of Soul Murder. Family Romance and Structure of Delusion in the Memoirs of Schreber", *Psychoanalytic Review*, 83/ 5-6 (1996), p. 709-732; p. 929-943. Franse vertaling in: L.E. Prado de Oliveira, *Schreber et la paranoïa*, Paris, L'Harmattan, 1996, p. 79-133.

⁵ D.P. Schreber, *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*, Leipzig: Oswald Mutze, 1903, 526 p. Het Romeinse cijfer duidt op het hoofdstuk, het Arabische op de pagina.

In onze reconstructie verlaten we de schijnbaar chronologische compositie voor een structurele analyse die een gelaagde dieptestructuur zichtbaar maakt en de brug slaat tussen biografie, waan en de politieke context van het Wilhelminische tijdperk. Ofschoon dit de rijkste beschrijving van een apocalyptische waan is, werd de politieke inhoud ervan nooit behandeld, "*comme si la libido ne s'occupait pas de ces choses-là*".⁶ Volgens Katan was het principieel onmogelijk om de Seelenmord-waan te reconstrueren:

"even if the censor had not deleted Schreber's statements about this last subject [Seelenmord], it is questionable that our knowledge about it would have been greatly enlarged. In the entire book no remark is made about it."⁷

Heel onze theorie⁸ is de illustratie van de omgekeerde stelling. Door die apodictische stelling werd 'Seelenmord' tot een leeg begrip, dat Katan, Schatzman e.a. in functie van hun theoretische wensen invulden. Bij Katan, door de theorie over homoseksuele masturbatie-fantasieën t.a.v. Flechsig en von W. als narcistische ideaalbeelden. Een gevaar, dat zou worden afgeweerd door de negatie van beiden en een negatie die de kern zou zijn van een allesomvattende wereldondergangswaan.⁹ Lacan bekritiseerde dit reductionistische schema, dat enkel een instinctuele verzoeking, de mislukte afweer en terugkeer ervan als hallucinatorische fantasmagorie overhoudt (L 542-543)¹⁰ en Tosquelles bekritiseerde terecht het psychoanalytische regressie-begrip als verklaring voor de *Weltuntergangserlebnis*.¹¹

De theorie van Katan wordt weerlegd door de chronologie van de feiten. De nachtelijke polluties die hij met Freud opvatte als uiting van een homoseksuele pulsie, dateren van kort na midden februari (IV 44), dus één volle maand voor het uitbreken van de wereldondergangswaan, terwijl von W. voor het eerst op de scène verschijnt, één maand na het einde ervan, in de fase van de psychotische heropbouw van de wereld (VIII 100)! Een equivalent voor de zes polluties uit februari 1894 lezen we in een symptoom uit de eerste ziekte:

⁶ G. Deleuze & F. Guattari, *L'anti-Oedipe*, Paris 1972, p. 67.

⁷ M. Katan, "Schreber's Delusion of the End of the World", *Psychoanalytic Quarterly*, XVIII, 1949, p. 61.

⁸ D. Devreese, *Anatomy of Soul Murder*, p. 709-732.

⁹ M. Katan, "Schreber's Hereafter. Its Building-Up (*Aufbau*) and its Downfall", *The Psychoanalytic Study of the Child*, XIV, 1959, p. 329.

¹⁰ J. Lacan, "D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose" in: *Écrits*, Paris 1966, geciteerd als L, gevolgd door de pagina.

¹¹ F. Tosquelles, *Le vécu de la fin du monde dans la folie*, Nantes 1986, p. 102-103.

"6. April 1885: Pat. läßt sich 6 mal photographieren, wozu?" (B 342).¹² Die vraag van Flechsig kan worden beantwoord; zes foto's, als aandenken voor zijn naaste familie (zijn moeder en drie zussen, zijn echtgenote en schoonvader), als symptoom van de hypochondrische doodsgedachten. Een aantekening uit Flechsigs *Krankenblätter* staakt dit: "26. Mai 1885: Will sich durchaus photographieren lassen, es sei das letzte Mal" (B 342). De datum 6 april wijst op de betekenis; op 1 april 1885 werd Schreber ontheven uit zijn ambt aan het Landesgericht te Chemnitz (D 178) na zijn verkiezingsnederlaag op 28 oktober 1884 aldaar en op 1 april 1894 zal een analoog feit zijn wereldondergang bezegelen. De melancholische symptomen uit de eerste ziekte herhaalden zich negen jaar later, in dezelfde maanden en zelfs rond dezelfde dagen, maar nu binnen een manifest paranoïde waan.

De theorie van Katan leidt tot de distortie en reductie van de waanstructuur. De polluties staan chronologisch in verband met de terugkeer van zijn vrouw uit Berlijn en met zes miskramen voor 1894, dus met een heteroseksuele in plaats van een homoseksuele pulsie. In de mate dat een seksueel thema bestond in de waan over Flechsig, betrof het de angst voor verkrachting door hem – als één moment uit een complexer geheel. De 'Seelenmord' uit de eerste fase werd voortgezet en vond zijn climax in een misdadig einddoel: het seksueel misbruikt worden door Flechsig (VII 94). In de mate dat een seksueel thema bestond in de waan over von W., betrof het diens beschuldiging van onanie – door een "von Staats wegen über mich veranstalteten Enquête" (VIII 108) en dit als argument om Schreber "aus [m]einer Stellung zu delogieren" (XIV 194)! Zoals we hierna aantonen, had het eraan voorafgaande complot uit maart 1894 een identiek doel. Tegen de achtergrond van de in 1887 beëindigde *Kulturkampf*¹³ is de dynamiek te begrijpen van de apocalyptische waan, die een antwoord moest leveren op het acuut geworden probleem van een mogelijke neo-identiteit na de psychische dood, ten gevolge van het bankroet van zijn identiteit als Saksische magistraat.

De tweede acute crisis werd uitgelokt door een aantoonbare gebeurtenis, die zijn identiteit vernietigde. Schreber beschreef de concrete aanleiding, langs de waanzinnige interpretatie van een reëel feit, dat we terugvonden in de archieven. Twee krantenberichten over zijn lot en dat van zijn psychiater, vormden het begin van de wereldondergangswaan. De cruciale vraag luidde: welke identi-

¹² F. Baumeier, "Der Fall Schreber" in: *Bürgerliche Wahnwelt um Neunzehnhundert*, Wiesbaden 1973, p. 341-366, geciteerd als B, gevolgd door de pagina.

¹³ G. Besier, "Kulturkampf" in *TRE*, XX, 1990, p. 209-230. Voor M. Luther als nationalistische held en voor Bismarck als tweede Luther, zie: H. Lehmann, "Entmythologisierung der Luthermythen", *Archiv für Kulturgeschichte*, 68, 1986, p. 457-477.

teit heropbouwen, na het bankroet van zijn rol als Senatspräsident? Dit omkaderd door de angst levend te worden begraven in de *Nervenklinik* van Flechsig;

“Ich faßte diesen Vorgang *als einen Wink* auf, daß ich auf irgendwelche Rückkehr in die menschliche Gesellschaft nicht mehr zu rechnen habe” (VII 81).

De datum waarop de apocalyptische waan uitbrak wordt in de tekst vermeld.

“Ich habe die Erinnerung, daß mir *etwa Mitte März 1894*, als der Verkehr mit übersinnlichen Kräften bereits in ziemlicher Stärke hervorgetreten war, ein Zeitungsblatt vorgelegt wurde, in dem *so etwas wie* meine eigene Todesnachricht zu lesen war” (VII 81).

Niét zijn overlijdensbericht zelf, noch een ingeving van hallucinatorische stemmen met de naam van de krant, zoals Lacan uit die ene zin meende te kunnen lezen (L 567)! En evenmin een bericht dat zou slaan op de dood van zijn vader of broer, zoals Nederlands wensfantasie luidde (N 83-84)¹⁴, maar wel degelijk een bericht waaruit hij zijn dood meende te moeten afleiden. Die “*Hiobsbotschaft*” (VI 70) was geen visioen, maar gaf aanleiding tot “*Visionen in denen Methode lag*” (VII 81), naar het woord van Polonius over de melancholische Prins Hamlet die getuigde: “*Denmark’s a prison*” (II 2, 253). Het betrof het bericht in de *Beilage zum Leipziger Tageblatt* dat de bevordering aankondigde op 1 april 1894, van Oberlandesgerichtsrat Ernst Hugo Seyfert tot Senatspräsident.¹⁵ Schreber interpreteerde dit bericht als zijn vervanging, het einde van zijn loopbaan én dood. Deze aankondiging verscheen drie maanden voor Dr. Cl. Werner, Voorzitter van dit Oberlandesgericht, de eerste administratieve maatregel suggereerde die eind 1894 leidde tot zijn voorlopige op rust stelling (D 224).¹⁶ Dit bericht is het document waarop het vroegste complot ontstond, dat zou uitgaan van de Godsrijken:

¹⁴ W.G. Niederland, *The Schreber Case. Psychoanalytic Profile of a Paranoid Personality*, New York 1972, geciteerd als N, gevolgd door de pagina.

¹⁵ *Beilage zum Leipziger Tageblatt und Anzeiger*, 14 maart 1894, Nr. 133. Seyfert was één van de 24 ondergeschikte raadsleden aan het Oberlandesgericht te Dresden, behoorde niet tot Schrebers “*Fünfrichterkollegium*” (IV 37), maar was “*zugleich Consistorialrat VR 1*” (*Staatshandbuch für das Königreich Sachsen 1892-1893*, Dresden 1893, p. 195). Dit was één factor voor het complot tussen religie en justitie, in het teken van de Kulturkampf, want in Saksen bleef na 1890 de wet van 1876 van kracht, waarvolgens “*die Kirchensachen fortan durch das Justizministerium bearbeitet werden sollten*” (R. Lill, “Der Kulturkampf in Preußen und im Deutschen Reich” in: *Handbuch der Kirchengeschichte*, Freiburg 1973, Bd. VI, p. 78).

¹⁶ D. Devreese, *Éléments nouveaux sur Daniel Paul Schreber: sa carrière de magistrat et l’histoire de sa maladie à la lumière de son dossier personnel*, in: *Schreber inédit*, Paris 1986, p. 147-262.

“daß es auf eine Schreberseele nicht ankommen könne, wenn es sich darum handele, irgendeine Gefahr für den Bestand der Gottesreiche abzuwenden” (II 27).

Seyfert was, met Werner, “Richter durch Königlicher Ernennung” aan het Staatsgerichtshof en bovendien Consistorialrat aan het “katholisch-geistliches Consistorium” waarin Jakob Buk, “Päpstlicher Hofprälat und Königlicher Hofkaplan”¹⁷ als Voorzitter zetelde. Seyferts aanstelling impliceerde de signatuur van de katholieke Koning Albert en van Ministerpresident, Minister van Justitie en “in Evangelicis beauftragten Staatsminister”¹⁸ Schurig, zoals op 5 juli 1893 voor Schreber zelf het geval was (D 202) – zoniet het medeweten van Senatspräsident Karl Moritz Lamm, die zetelde in het Kultusministerium, waaronder de Nervenclinic van Flechsig ressorteerde!¹⁹ De “Halbschürigkeitspolitik”²⁰ – dit is een *pun* op de naam Schurig – vermolt met de ‘Seelenpolitik’ van Flechsig (D 163-166). De *Schub* ontstond in het spanningsveld van het Ik-Ideaal en realiteit, ik en ander (L 577), maar de wereldondergangswaan in het teken van complot en dood, identiteit en uitverkiezing²¹, ontwikkelde zich verder in dit spanningsveld tussen de éne juridische zetel van de nationaal-liberale Schreber, en de meervoudige politiek-religieuze functies, die de andere juridische excellenties in de machtspiramide van het Saksische Ministerie van Justitie (= Godsrijken) bezetten.

Tien november 1893 was de eerste kritieke datum in de waanontwikkeling, 14 maart 1894 de tweede datum, die de wereldondergang inluidde. Op 17 maart 1894 verscheen een lijst van onderscheiden Duitse geleerden, die deelnamen aan de Wereldtentoonstelling te Chicago, waaronder Flechsig. En 14 en 17 maart voegen zich binnen een reeks data die rond het midden van elke maand vallen en die enerzijds correleren met de bezoeken van zijn echtgenote, anderzijds met de klinische symptomen uit de *Krankenblätter*. Eerst half februari, toen zijn vrouw afreisde naar Berlijn met het ‘hingemacht werden’ bij haar terugkeer en de zes polluties in één nacht. Daarna 14 maart en zijn reactie op de ‘doodstijding’: “Verspricht dem Wärter 500 Mk., wenn er ihm ein Grab zurechtmache” (B 342). Zegge en schrijve meer dan de helft van het

¹⁷. *Staatshandbuch für das Königreich Sachsen* 1894, Dresden 1894, p. 191; 552.

¹⁸. Vgl.: *Staatshandbuch für das Königreich Sachsen*, Dresden 1894, p. 183, en E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Stuttgart 1969, Bd. IV, p. 403-404, n. 22.

¹⁹. P. Flechsig, *Irrenclinic der Universität Leipzig und ihre Wirksamkeit in den Jahren 1882-1886*, Leipzig 1888, p. iii.

²⁰. “Halbschürig” stamt uit de wolproductie en betekent “nicht vollkommen, nicht durchgearbeitet, mangelhaft, schwächlich” (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* (verder DWb), Bd. IV, 1877, k. 213).

²¹. R. Major, *De l’élection*, Paris 1986.

maandelijks salaris, dat Sabine Behr halfweg elke maand in de kliniek kwam innen (D 200). Tenslotte 16 april, toen "*Selbstmordversuche im Wasser der Baderwanne*" (B 342) voorkwamen. Na half februari werd de krant het enige communicatiekanaal met de wereld (VII 84), daar hij op wens van haar vader en op medisch advies van Flechsig (B 351), geen dagelijkse bezoeken meer ontving van zijn vrouw, noch tijdens de opname ooit door zijn op enkele honderden meter wonende familieleden werd bezocht (V 57). Het ene krantebericht was de bevestiging van zijn dood, het andere van Flechsigs macht en beide samen voerden tot de 'perfide Seelenpolitik' (XVI 226): het complot van Flechsig met het Ministerie van Justitie. Dit correspondeert met de datering van een strijd, "*etwa im März oder April 1894*" (V 56), waarna de wereldondergang aanbrak.

Later beschreef hij het bankroet van zijn Ik-Ideaal ²²:

"Die Ausübung meines früheren Berufs, an dem ich mit ganzer Seele gehangen habe, jedes sonstige Ziel des männlichen Ehrgeizes, jede sonstige Verwertung meiner Verstandeskräfte im Dienste der Menschheit ist mir nun einmal durch die Entwicklung, welche die Verhältnisse genommen haben, verschlossen." (XIII 178)

Het is de enige keer in zijn tekst die wemelt van zielen, dat hij de moord op zijn ziel noemt, in een metaforische omschrijving van zijn beroep als Ik-Ideaal ²³. 'Ehrgeiz' kwam éénmaal eerder voor, in verband met de arbeidslast die hij ondervond tijdens de eerste weken aan het Oberlandesgericht:

"Dazu kam das meinetwegen vom Ehrgeiz eingegebene, aber doch auch im Interesse des Amtes gebotene Bestreben, mir durch unbestreitbare Tüchtigkeit meiner Leistungen zunächst das erforderliche Ansehen bei meinen Kollegen und den sonst beteiligten Kreisen (Rechtsanwälte usw.) zu verschaffen. So geschach es, daß ich mich schon nach einigen Wochen geistig übernommen hatte. Der Schlaf fing an zu versagen." (IV 37)

Die slaapstoornis was het prodromale en blijvende symptoom van de psychose, maar het was een radicaler beroepsconflict aan het Oberlandesgericht dat de kern vormde van de wereldondergangswaan. We analyseren hierna drie constellaties, als fasen in een proces, waardoor de 'Seelenmord' op de wereld werd geprojecteerd. De dynamiek werd gericht door actuele gebeur-

²² S. Freud, "Zur Einführung des Narzißmus" in G.W. X, p. 160-164.

²³ De overbrenging naar de kliniek te Sonnenstein werd begeleid door de hallucinatie van de 'fascies perversi', in Rome het teken voor de afzetting of de dood van de magistraat (B. Gladigow, "Die sakralen Funktionen der Liktoren" in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, New York-Berlin, 1978, Bd. I/2, p. 295-313).

tenissen ("natürliche Ereignissen"), die echter werden geduid als voortekens van een naderende wereldondergang, die leidde tot een eschatologische waanstemming ("Vorgänge übersinnlicher Natur"; "Traumbilder") (VI 65).

2. 'LIEGEN GELASSEN WERDEN'

Om de structuur van de wereldondergang te begrijpen, moeten we terugkeren naar de laatste ontwikkelingen in de Seelenmord-waan. Het einddoel bestond in zijn 'Entmannung', door de "nervenerschlaffende" (IV 43) werking van Flechsig's slaapmiddelen. De slaapkuur en de medicatie lokten een doodsangst en vergiftigingswaan uit. Daarna werd het seksuele misbruik geformuleerd als een misdaad van Flechsig, waarin God zelf wordt betrokken.

"Daß Gott selbst der Mitwisser, wenn nicht gar der Anstifter des auf den an mir zu verübenden Seelenmord und die Preisgabe meines Körpers als weibliche Dirne gerichteten Plans gewesen sei, ist eine Gedanke der sich mir erst sehr viel später aufgedrängt hat, ja zum Teil, wie ich sagen darf, mir erst während der Niederschrift des gegenwärtigen Aufsatzes zu klarem Bewußtsein gekommen ist" (V 59).

Dat het komplot, waarin hij vreest

"in einem weiblichen Körper verwandelt, als solcher dem betreffenden Menschen zum geschlechtlichen Mißbrauch überlassen und dann einfach 'liegengelassen', also wohl der Verwesung anheimgegeben [zu] werden" (V 56),

op God kan worden betrokken, ligt in de bijbelse oorsprong van deze uitdrukking. Het feit dat die steeds wordt voorzien van aanhalingstekens, wijst op het citaat-karakter. 'Liegen lassen' komt enkel voor in het Oude Testament, bij Ezechiël.²⁴ Het is de zwaarste straf voor de ontrouw van Israël, die wordt gemetaforiseerd in de allegorie van de ontrouwe geliefde, die behoort tot de topos van de Heilige Bruid. 'Nackt und bloß liegen lassen' is de straf voor de zussen Ohola en Oholiba, metafoor voor Sodoma, Samaria en Jeruzalem:

"Und ich will dich richten, wie man Ehebrecherinnen und Mörderinnen richtet; ich lasse Grimm und Eifer über dich kommen;/ Und ich will dich in ihre Hände geben, daß sie deinen Hurenaltar abbrechen und dein Lager einreißen und dir deine Kleider

²⁴ Zie H.-P. Stähli, "verlassen" in: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, Bd. II, München-Zürich 1976, k. 249-252. Het N.T. kent 'verlassen' als kruiswoord van Christus (Mt. 27, 47; Mk. 15, 34), zodat de waan tweemaal het verlaten worden uitdrukt: als Zoon en als Bruid van God.

ausziehen und dein schönes Geschmeide dir nehmen und dich nackt und bloß liegen lassen" (Ez. 16:38-39; 23:29).

"*Unsittlichkeit*" werd genoemd als de oorzaak van de wereldondergang, verwijzend naar Sodoma en Gomorrha (V 60). De straf voor de idolatrie van het volk Israëls dat vreemde, Assyrische Goden aanbidt, wordt tot de straf die hij vreest door 'Gott Flechsig', daarna door Ariman en tenslotte door God zelf.

De oorsprong van dit waanidee kan worden gereconstrueerd, indien we oog hebben voor alle bijbelse allusies, die evenzovele "*Wendepunkte*" (VII 85) vormden in de dynamiek van de eerste en de tweede ziekte. In een passus over de genezing van de eerste ziekte viel de nauwelijks verholde beschuldiging aan het adres van zijn vrouw

"die in Prof. Flechsig geradezu denjenigen verehrte, der ihr ihren Mann wiedergeschenkt habe und aus diesem Grunde sein Bildnis jahrelang auf ihrem Arbeitstische stehen hatte." (IV 36)

Die foto van de Professor op haar schrijftafel was voor Schreber een uiting van beate aanbidding en misplaatste idolatrie na de tegenover hemzelf geheel misplaatste noodleugens (IV 36). In de ogen van zijn vrouw was Flechsig geworden tot een *afgod*, maar tot een *leugenaar* voor hemzelf! Bij de aanvang van de tweede ziekte verhief Flechsig zichzelf tot een thaumaturg, door de retorische welsprekendheid over de slaapkuur en de nieuwe medicatie (IV 39). Wat later viel een waanvisioen,

"wobei sich Professor Flechsig seiner Frau gegenüber 'Gott Flechsig' nannte, so daß diese geneigt war, ihn für verrückt zu halten." (VII 82)

Met andere woorden: Flechsigs vrouw beschikt over meer kritisch vermogen dan de zijne! Het bijbelse 'liegen gelassen werden' als straffe Gods voor de idolatrie en ontrouw van Zijn geliefde, wordt in de waan op 'Gott Flechsig' getransponeerd, als straf die het subject nu zelf vreest te ondergaan. Dit waanidee ontstond na de periode van Kerstdag tot einde februari, die hij in de vrouwenafdeling doorbracht: vanaf het ogenblik dat de dagelijkse bezoeken van zijn vrouw wegvielen (VI 67) en hij zich overgeleverd voelde in Flechsigs handen. Toen stond hij opnieuw in de passieve, vrouwelijke positie, identiek aan de rol uit de zin over de idolatrie van zijn vrouw, waar hijzelf als object uit de handen van Flechsig aan haar werd teruggeschonken. De passief-vrouwelijke positie tegenover Flechsig na de eerste ziekte, herhaalde zich bij de terugkeer van het koppel ('wir'; IV 38) naar de Professor. Een identieke rol manifesteerde zich in de droom uit de zomer van 1893, na het bericht van Schurig over zijn aanstelling tot Senatpräsident:

“daß es doch eigentlich recht schön sein müsse, ein Weib zu sein, das dem Beischlaf unterliege” (IV 36).

Freud interpreteerde die droom van de kinderloze Schreber, als wens om na de zes misvallen van zijn vrouw, alsnog een nakomelingschap te bekomen (F 294). In beide optieken nam hij een vrouwelijke rol in. De ruwe behandeling door de verplegers die hij meermaals aanklaagde, versterkte zijn waan als vrouw misbruikt te zijn. “*Nur mit dem Hemd bekleidet*” (IV 41), werd hij in de biljartzaal hardhandig “*überwältigt*”, wat Flechsig loochende (n. 23), maar wat de herbevestiging betekende van zijn leugenachtigheid. In de laatste vermelding van zijn angst voor het seksueel misbruikt worden in Flechsigs kliniek, als “*verabscheuungswürdigste*” aller onterende handelingen worden de verplegers tot leeuwen:

“daß ich zu diesem Zwecke [geschlechtlichen Mißbrauch, D.D.] den Wärtern der Anstalt vorgeworfen werden sollte” (VIII 98);

een allusie aan de straf van de profeet Daniel. Zoals de waan aanving als stervende zoon van God, zo wijst ‘liegen gelassen werden’ op zijn verstoten bruid en beide zijn synoniem: “*liegen zu lassen, d.h. zu verlassen*” (VII 94). Sterven als Christus en verstoten worden als hoer drukken de absolute verlatenheid door God uit. Twee posities, waarvan de variaties en permutaties niet tot de oplossing maar tot de crisis met de apocalypse voerden. Die imago’s zijn religieuze exaltaties van het vermoord of verkracht worden, als motieven van de criminologische ‘Seelenmord’. Zijn echtgenote verscheen in de Leipziger kliniek alleen nog onder hallucinatorische gedaante; als eerste persoon die het ‘flüchtig hinmachen’ onderging, was zij dood. Onmiddellijk na een geologische afdaling, waarin hij op haar graf stootte (VI 74), vinden we haar hallucinatorische terugkeer in het “*Gottseibeieinanderaussicht*” (VI 74). Dit fenomeen werd in één adem genoemd met de hallucinatie van de “*weißen und schwarzen Bären*” (VI 75). Deze hallucinatie is de ‘Umschrift’ (Freud) van haar naam; ‘Bär’ is een omzetting van de familienaam ‘Behr’ en het eerste fenomeen is een hypogram op haar voornaam: “*Gottseibeieinanderaussicht*”. Die vorm noemt God met Sabine Behr en is de vertaling van de wens (Aussicht), ‘bei Sabine’ dus ‘bei einander zu sein’. De ambivalentie van de gevoelens blijkt uit het feit dat dit neologisme is geconstrueerd op het tegendeel, een eufemisme voor de duivel (*Gottseibeius*), dat wordt tot een vrome verzoeningswens, want één pagina eerder werd het sterven van de tweede, minderwaardige Daniel Paul Schreber beschreven, samen met de “*wehmütige Erinnerungen an meine Frau*” (VI 73). Geheel het fenomeen betekent; haar stoffelijke resten aangetroffen aan haar graf en hun beider zielen opgestegen ten hemel, bij God. Zijn hemelvaart situeert zich tussen de boven de horizon zichtbare Grote

en Kleine Beer en sluit aan bij de waan over zielen van studenten die onder Cassiopeia hangen of van overleden Professoren aan de Universiteit van Leipzig, die huizen op Sirius of op de Plejaden (V 50).

Het verlaten zijn met de zekerheid over het aan de gang zijnde medische misdrijf met de booswillige doeleinden, leidde tot de wereldondergangswaan. Correlatief aan de psychische dood, verkeert de wereld in een crisistoestand, zoals de titel van Kap. II aangeeft: *Eine Krisis der Gottesreiche? Seelenmord*. Het bericht van 14 maart werd gevolgd door een religieus-politieke strijd, waarin hij werd opgeroepen een beslissende rol te spelen als 'Kämpfe'. Dit begrip had uitgesproken nationalistische connotaties²⁵ en de strijd is bepaald door de Kulturkampf en Reformatie die kosmische dimensies aanneemt. Ons argument ligt in de verknoping van het reeds politiek-religieus gemotiveerde complot, met

"eine Reihe fortlaufender Visionen denen eine gemeinschaftliche Generalidee zugrunde lag. Es war die Vorstellung, daß, nachdem aus den Kreisen des deutschen Volkes heraus durch den Konflikt zwischen Professor Flechsig und mir, eine für den Bestand der Gottesreiche gefährliche Krisis sich ergeben habe, dem deutschen Volke, insbesondere dem *evangelischen Deutschland nicht mehr die Führerschaft als auserwähltes Volk Gottes* belassen werden könne, daß dasselbe vielleicht sogar die Besetzung anderer 'Weltkugeln' ('bewohnter Planeten?') ganz ausfallen müsse, sofern nicht ein *Kämpfe für das deutsche Volk* auftrete, der die fortdauernde Würdigkeit desselben erweise. Dieser Kämpfe sollte bald ich selbst sein, bald eine andere von mir zu bezeichnende Persönlichkeit." (VII 83-84)

Dit is de psychotische exaltatie van het programma van de Evangelischer Bund van W. Beyschlag²⁶. Schrebers uitspraak, dat het Duitse volk sinds de Reformatie Gods uitverkoren volk zou zijn (I 14), stamt van H. von Treitschke, zijn Professor voor Duitse Geschiedenis aan de Universiteit van Leipzig in 1861, over Luthers bijbelvertaling²⁷. Zo nam het Duitse volk de plaats in van het Joodse op de theologisch-historische scène. Luthers slagwoord 'Seelenmord' uit 1522 tegen Paus Leo X, werd in de Kulturkampf gereactualiseerd

²⁵ Grimm, DWb, V, 1873, k. 136: "es ist noch heute ein bloßes bücherwort und scheint gar erst dem 19. jh. eigentlich anzugehören, eins von den wörtern die man in der napoleontischen zeit wieder aufsuchte ihres alterthümlichen und kräftigen klanges wegen"; "auf dich raffte, sei ein mann, ein held, ein kämpfe" (F. Rückert, onze onderlijning).

²⁶ W. Beyschlag, "Evangelischer Bund" in *Realenzyklopedie für Theologie und Kirche* (verder RETHK), Bd. III, 1897, p. 549-550.

²⁷ H. von Treitschke, "Luther und die Deutsche Nation" in: *Ausgewählte Aufsätze*, Leipzig 1907, p. 151.

door de Evangelischer Bund en de zielemoord uit november 1893 groeide in maart 1894 uit tot een conflict tussen het Duiste Rijk en Rome, dat werd teruggevoerd op zijn vroegste wortels: het ontstaan van het Christendom op de ruïnes van het Romeinse Rijk, de creatie van het *Heilige Römische Reich Deutscher Nation* en de Investituurstrijd tussen het Duitse Rijk en Rome²⁸. Als hij eerst werd aangeduid als 'Kämpfe', om daarna andere "*hervorragender Männer*" aan te duiden die hij voor die rol geschikter achtte, dan identificeert hij zich met Beyschlag of met Bismarck. Dezelfde krant meldde tien regels onder het bericht over de bevordering van Seyfert, dat

"Fürst Bismarck die ihm vom Königl. Sächsischen Militärverein 'Deutsche Cavallerie Leipzig und Umgegend' angetragene Ehrenmitgliedschaft angenommen und dies dem Vorstande des Vereins durch folgende eigenhändige Zuschrift mitgeteilt [hat]."

Bismarck werd nogmaals genoemd in het bericht van het 'Conservative Verein', dat aankondigde op 1 april 1894 zijn geboortedag en op 23 april die van Koning Albert van Saksen te zullen vieren. Na een heftig debat in de Rijksdag op 25 januari 1890 en de verwerping van de verlenging van het *Sozialistengesetz* en na de verkiezingsoverwinning van de Sociaaldemocraten waarbij ze hun zetelaantal verdubbelden, werd op 15 maart 1890 dag op dag vier jaar eerder, Bismarck door Wilhelm II tot ontslag gedwongen en vervangen door Caprivi. Bismarck en Goethe waren "*unsterbliche Seele[n]*" (I 18). Nadat Schreber zijn heroïsche strijd verloor, volgde als eerste consequentie dat het Evangelische Duitsland – en slechts later de wereld – achterbleef in een toestand van verijzing, als spiegeling aan zijn psychische dood. De zon zou zich op oneindige afstand terugtrekken en het "*apokalyptische Stichwort 'Wärmetod'*", dat rond 1850 in de thermodynamica ontstond en tot aan het *fin de siècle* een slagwoord bleef²⁹, is een dragend begrip in de wereldondergangswaan. Flechsig werd tot "*Zauberer*" en de wereld werd geplaagd door aardbevingen, "*durch das Umsichgreifen einer allgemeinen Nervosität*", of door epidemieën als lepra en pest (VII 91-92). Dit verwijst naar de cholera asiatica-epidemie uit 1892-1893, die in Hamburg meer dan 10.000 doden eiste.³⁰

²⁸. K. Hampe, "Holy Roman Empire" in: *Encyclopaedia of the Social Sciences*, London 1923, bd. VIII, p. 422: "After the establishment of the Christian Empire St. Augustin identified it as the last of the four world monarchies described in Daniel's dream and the one which was to endure until the coming of the Antichrist".

²⁹. H. Blumenberg, "Vorstoß ins ewige Schweigen. Ein Jahrhundert nach der Ausfahrt der 'Fram'", *NZZ, Literatur und Kunst*, 24. Dez. 1993, p. 33.

³⁰. Voor de epidemie van cholera asiatica in 1892 in Duitsland en in Rusland, zie: R.J. Evans, *Der Tod in Hamburg*, Reinbeck 1990. De *Deutsche Reichs-Anzeiger* meldde in maart 1894 elke dag nieuwe gevallen van cholera in Warschau, Moskou en Istanboel.

3. 'DIE WIEDERBRINGUNG ALLER DINGE'

De ruimste kosmo-theologische structuur in relatie tot de apocalypse, betreft de apokatastasis van een nieuwe schepping, na vernietiging van de wereld. De "*Wiederbringung aller Dinge*" na het laatste oordeel en de wereldondergang, werd verworpen door de lutherse orthodoxe kerk, maar vond ingang via het Piëtisme (Francke, Oetinger en Bengel) en werd opnieuw opgenomen door Schleiermacher³¹. In een epiloog op 'Seelenmord' als oorzaak voor de crisis in de wereldorde, stelde Schreber als oplossing een "*Wiederherstellung*" van de oorspronkelijke toestand van voor de crisis in het vooruitzicht:

"Allein alle diese Verluste [von Seligkeiten] können wieder ausgeglichen werden, sofern es eine Ewigkeit gibt, wenn auch vielleicht *Tausende von Jahren* erforderlich sein mögen, um den früheren Zustand vollständig *wiederherzustellen*." (II 32)

In deze *apokatastasis panton*-leer is Christus het A en O van het *Heilsplan* en Schreber was op 11 november 1893, om drie uur in de namiddag (IV 39), zijn *tenebrae* binnengetreten in het teken van de kruisdood, zodat het theologische kader wordt gevormd door de Christus-identificatie in verbinding met de *apokatastasis panton*-leer.

Hoofdstuk I over God, de schepping en "*Läuterung der Seelen*", is de condensatie van medische en theologische, fysiologische en piëtistische terminologie. 'Nerv' en 'Seele' worden synoniem op grond van een paronomase tussen het medisch 'Heilplan' van Flechsig en het theologisch 'Heilsplan' als Christus. In dit syncretistische hoofdstuk worden oudtestamentische, christelijke en parzistische theologie, God of Christus, Ormuzd en Ariman gesuperposeerd. Hoofdstuk I dat enkel schijnt te handelen over de schepping, bevat een apocalyptisch moment, want de uitspraak: "*die Läuterung der Seelen wurde als 'Prüfung' bezeichnet*" (I 13), is ontleend aan Daniel 12, 10:

"Viele werden gereinigt, geläutert und geprüft werden, aber die Gottlosen werden gottlos handeln; alle Gottlosen werden's nicht verstehen, aber die Verständigen werden's verstehen".

³¹ F. Groth, *Die 'Wiederbringung aller Dinge' im württembergischen Pietismus*, Göttingen 1984. Oetinger integreert de zielsverhuizing in de "*Wiederbringung aller Dinge in Jesu, A und O*" als stadium van het Duizendjarig Rijk als gouden tijdperk. Het einddoel van de schepping volgens Schleiermacher is "*die allgemeine Wiederherstellung aller menschlichen Seelen*" (C. Andresen & G. Denzler, *Wörterbuch der Kirchengeschichte*, München 1982, p. 51).

"Geprüfte/geläuterte" en "reine/unreine Seelen" behoren tot het vast bestand van uitdrukkingen uit de *Grundsprache*. De eindtijdverwachting is met de apokatastasis verbonden langs het idee uit de Stoa van de 'ekpurōsis' (wereldbrand). Het begrip 'Wiederherstellung' kan medisch en theologisch worden begrepen. Analooog kende het apokatastasis-begrip oorspronkelijk twee betekenisbereiken: geneeskunde en astronomie³². In dit laatste bereik duidt deze term op de "*Wiederkehr der gleichen Stirnkonstellation, d.h. der Beendung eines sog. großen Jahres*".³³ Medisch betekent "*Wiederherstellung*" een 'restitutio ad integrum', theologisch een "*Wiederbringung aller Dinge*" en beide betekenisferen werden in de waan verdicht.

Het bleef een raadsel, waarom de goden Ariman en Ormuzd in een burgerlijke waan omstreeks 1900 verschijnen? Eén reden ligt in het starre dualisme van de mazdeïstische religie, waar de vernietiging van het Kwade (Ariman) werd gevolgd door de "*endgültige Neuschöpfung des Alls*", dus analoog aan de *apokatastasis*-leer. Waar we een Germaans godenpaar zouden verwachten, getuige de 'Deuschtümelei' en het pantheon (I 19), dat is ontleend aan Grimms *Deutsche Mythologie*³⁴, wijst hij op Griekse, Romeinse, Germaanse en Slavische equivalenten voor de Perzische goden, die de absolute antinomie tussen Goed en Kwaad uitdrukken. De 'menschliche, allzu menschliche' oorsprong van de identificatie van Flechsig met Ariman ligt in zijn leugenachtigheid. De 'weltordnungswidrige' toestand die door Flechsig-Ariman wordt teweeg gebracht, mondt uit in een paradox:

"ich habe, um mich eines Oxymorons zu bedienen, in dem von Gott wider mich geführten Kampfe, Gott selbst auf meiner Seite gehabt" (V 61, n. 35)

en ontstond door superpositie van zoroastrische en christelijke schema's. Het christelijke schema van de strijd tussen goed en kwaad, Christus en de duivel, waarin de theologische 'Seelenmord' zijn oorsprong vond (II 22-23), werd versterkt, tot die uitgroeide tot het absolute antagonisme tussen Ariman en Ormuzd. Eénmaal werd het subject zelf tot actor, wat echter zal voeren tot de wereldondergang. Eénmaal werd hij tot personificatie van Ormuzd, als hij Flechsig-Ariman als "*Seelenmörder*" (S. 382-383) beschimpt. De Christus-identificatie werd gesuperposeerd door twee antinomie goden, vanaf de identificatie

³². Chr. Lenz, "Apokatastasis" in: *Reallexikon für Antike und Christentum*, 1950, Bd. I, k. 510-516.

³³. A. Oepke, "Apokatastasis" in: *Theologisches Handwörterbuch zum Neuen Testament*, I, 1933, p. 389: "Einzig der Parsismus, wie es scheint, macht eine Ausnahme, sofern er nach der Vernichtung Ahrimans eine endgültige Neuschöpfung des Alls (frashkoteri, 'Verklärung') erwartet."

³⁴. Bd. II, p. 822.

van Flechsig met Ariman, waaraan hij als een passief-vrouwelijk object was overgeleverd. De Christus-identificatie met de apokatastasis-leer, de apocalypse van Daniel met het parzisme, zijn de theologische kaders van deze waan. Ezechiël voorspelde na het "*liegen lassen*" een apokatastasis:

"Und deine Schwestern, Sodom und ihre Töchtern, sollen wieder werden wie sie zuvor gewesen sind." (16, 55)³⁵

Schreber stelde zich in het centrum van alle theologische schema's en bewerkte na de apocalypse de schepping van een nieuwe wereld, die eveneens theologisch is geïnspireerd, met name de her-bevolking door de "*neuen Menschen aus Schreiberschem Geiste*" (VIII 115). De Kerkvader en exegeet Origines (185-254), die door letterlijke toepassing van Mt. 19, 12 zichzelf castreerde, is de

"geistige Stammvater jener nicht gerade illustren Ahnenreihe der Apokatastasislehre." ³⁶

Door een synthese van Neo-Platonisme, metempsychose en Nieuw Testament ontstond de leer over de oerzonde, de goedheid van de schepper en preëxistentie van de ziel. Het denkbeeld van de "*ewige Zeugung*" werd geïntegreerd in het theologisch schema van een nieuwe schepping, dat een apocalyptisch moment bevat:

"die einzelnen Welten werden, wie in der Stoa, durch Katastrophen abgeschlossen, die aber nicht durch Sternzyklen, sondern durch das Überhandnehmen der Schlechtigkeit hervorgerufen werden."³⁷

De equivalenten in deze waan zijn: het verschijnen van "*Zauberer Flechsig, der die Grundlagen der Religion zerstört*"; het "*Umsichgreifen einer allgemeinen Nervosität und Unsittlichkeit*" (VII 91) en de aardbeving te Lissabon (1755) die de aanzet is tot de theodicee-geschriften van Leibniz en Kant.³⁸ Origines verving het fysicalisme door een kosmo-theologie; "*der göttliche Logos siegt, indem er alle Seelen zu einer Vollkommenheit umwandelt*"³⁹. Zijn leer werd door de Synode

³⁵. A. Van den Born, Ezechiël. Uit de grondtekst vertaald en uitgelegd. Roermond-Maaseik 1954, p. 104, n. 55.

³⁶. G. Müller, "Origines und die Apokatastasis", *Theologische Zeitschrift*, XIV, 1958, p. 174-190.

³⁷. H. Crouzel, "Origines" in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1963, Bd. VIII, k. 1230-1235.

³⁸. I. Kant, "Das Ende aller Dinge" in: *Werkausgabe*, XI, Frankfurt 1978, p. 173-190.

³⁹. G. Müller, in: *op. cit.*, p. 175-176 (cf. noot 37).

van Constantinopel (543) en de Augsburgse Confessie (1530) verworpen.⁴⁰ Schrebers 'Wahnbildung' steunt op zijn 'Bildung' en familiale traditie. Het onomastische systeem van de genealogie die lateraal verbonden is met Luther⁴¹ en namen bevat als David, Salomo, Daniel en Gottlieb, verraadt de piëtistische traditie, als basis voor de Christus-identificatie die hij in de waan verwezenlijkte. Vanuit de genealogie kunnen lijnen worden getrokken naar het Piëtisme; zijn grootoom Johann Christian Daniel von Schreber (1739-1810) was leerling aan het *Waisenhaus* te Halle van August Hermann Francke (1663-1727)⁴² en de pedagogische regels van zijn vader, D.G.M. Schreber, die hem door Schatzman⁴³ ten laste werden gelegd als sadistische 'Seelenmord'-praktijken, zijn o.a. de letterlijke copie van pedagogische maxims van A.H. Francke.

4. 212 JAAR VOOR HET EINDE DER TIJDEN

Het branden van de gasvlammen boven de stad Leipzig, het fluiten van de treinen aan het Bayerischer Bahnhof en de besterde hemel waren tekens, die wezen op het precaire voortbestaan van de wereld (VI 72). De wereldondergang oriënteerde zich aan het centrale element uit de kosmische apocalypseleer: de stand van de sterren, als criterium voor de 'Weltzeit' en het criterium waarop Lacan zich steunt voor zijn concept van het Reële (L 573, n. 1). "*Hiobsbotschaften*" over het 'opgeven' van sterrenconstellaties of planeten (Cassiopeia, Wega, Venus: VI 70), werden kosmologische voortekenen voor de wereldondergang. Het "*Ablauf der Weltenuhren*" (VII 85) was een kosmologische versie voor het beangstigend naderen van het einde der tijden. De tijdsbeleving was gestoord,

"als ob einzelne Nächte die Dauer von Jahrhunderten gehabt hätten." (VI 71; Ps. 90,4)

De periode voor het nakende einde werd zelfs ervaren als reeds afgelopen:

"In Visionen war wiederholt davon die Rede gewesen, daß das Werk einer 14000-jährigen Vergangenheit verloren sei und daß der Erde nur noch die Dauer von etwa 200 Jahren beschieden sei – wenn ich nicht irre, wurde die Ziffer 212 genannt –; in der letzten Zeit meines Aufenthalts in der Flechsig'schen Anstalt erachtete ich diesen Zeitraum für bereits abgelaufen." (VI 71)

⁴⁰. C. Andresen & G. Denzler, Allversöhnungslehre, in: *op. cit.*, p. 51 (cf. noot 31).

⁴¹. Z. Lothane, *In Defense of Schreber. Soul Murder and Psychiatry*, Hillsdale NJ, 1992, p. 110.

⁴². Wunschmann, "Johann Christian Daniel von Schreber" in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1891, Bd. 32, p. 465.

⁴³. *Soul Murder. Persecution in the Family*, Harmondsworth 1976.

Van half maart tot begin april 1894 viel het "erste Gottesgericht" (VII 83-84; Isaïas 24). Noch de profetie uit de apocalypse van Daniel over de 1260 dagen (Dan 4:13; 7:25), noch het getal 666 uit de Apocalypse van Johannes komen voor. De duur van 212 jaar werd berekend en wijst op een ander model, dat echter door de apocalypse van Daniel werd beïnvloed.

De 14000 jaren verwijzen naar de 'Weltzeit' als de geologisch-antropologische periode, sedert het ontstaan van de mensheid. Moderne schema's (Darwin & Haeckel: VI 64, n. 36) worden gesuperposeerd met het theologische schema. Schreber situeert zich tussen een 'nog niet' en een 'niet meer' tegenover een kritiek tijdstip, dat kan worden gededuceerd. Door de verstrengeling van beide wordt de situering zelf dubbel, getuige het feit dat hij de wereldondergang

"nach den mir zuteil gewordenen Visionen entweder für noch bevorstehend hielt oder bereits der Vergangenheit angehörig glaubte." (VII 91)

Het getal 212 is niet de afspiegeling van zijn plaats in de kinderreeks, waarin hij de middenpositie bekleedde, zoals Nederland formuleerde. Zonder het expliciet te noemen, ontleende hij die interpretatie aan Freuds *Psychopathologie des Alltagslebens*, die stereotiep op de waan werd toegepast.⁴⁴ We staan voor een symptoom uit de 'Psychopathologie des Eindzeiterlebens', zodat de context geheel verschillend is. De waan kent voor data en namen enkel realistisch-historische modellen, zodat symbolische cijferduidingen irrelevant zijn en de waanstructuur nooit verhelderen (L 546, n. 1). Dit cijfer is het verschil tussen het nu en de verwachte, gedachte eindtijd. Eén beroemde theologische doctrine formuleerde een jaartal voor het einde van de wereld die het begin van een nieuwe era, het Rijk van de Geest in zou luiden, na het Rijk van de Vader en het Rijk van de Zoon. Dit vinden we terug in de fase van de herbevolking van de wereld, als equivalent voor de "*Wiederbringung aller Dinge*". Het Rijk van de Zoon was voor Schreber reeds afgelopen, juist door zijn identificatie met de stervende Christus, en de nieuwe cyclus zal aanvangen in het teken van het Rijk van de Geest, met de "*neuen Menschen aus Schreber'schem Geiste*" (VIII 115)⁴⁵.

⁴⁴. Vgl. S. Freud, "Psychopathologie des Alltagslebens" in G.W. IV, p. 276, met: W.G. Niederland, "The 'Miracled-Up' World of Schreber's Childhood", *The Psychoanalytic Study of the Child*, XIV, 1959, p. 403. Deze interpretatie werd niet opgenomen in zijn boek (New York 1972), dat een verzameling is van zijn artikels.

⁴⁵. D. Devreese, "Imago's en metamorfosen. De transsexuele dynamiek in Schrebers waan", *Psychoanalyse*, 6, 1990, p. 208-209.

Die leer stamt van Joachim van Fiore (1145-1202) en werd door Gerardo van Borgo San Donnino verder ontwikkeld. In 1254 voorspelde hij 1260 als datum voor de eindtijd, maar in 1256 werd hij wegens ketterij in een klooster opgesloten.⁴⁶ Schreber berekende vanuit het heden (1894) de periode van 212 jaar die hem nog scheidde van het kritieke punt, m.a.w. 2106, de dubbele inversie van het historische jaartal, analoog aan de permutatie van een historisch model naar een toekomstige eindtijdverwachting. De clausule bij zijn berekening: *"wenn ich nicht irre"*, duidt op die fout. Wat reeds tot het verleden behoort, wordt aangepast aan de noden van het apocalyptische ogenblik, waarbij de historische doctrine zo getrouw mogelijk wordt geactualiseerd. Die leer werd door Lessing, Hegel en Schelling geseculariseerd in hun geschiedfilosofisch denken.⁴⁷ De Kerk van de Geest was een tijdperk van vrede en zaligheid, voor de komst van de Antichrist, die door het verschijnen van een tegenpaus wordt aangekondigd; beiden duiken op in de context van het *"erste Gottesgericht"* (VII 83-84) in april 1894.⁴⁸

De inversie tussen beide getallen wordt in meerdere fragmenten gespiegeld door regressieve excursies in de tijd, die eveneens tot doel hadden zijn toekomstige gestalte te ontwerpen. Op een geologisch-antropologische dimensie voerde hij een letterlijke applicatie door van de 'Deszendenztheorie', als hij door een *"Rückwärtsfahren"* (VI 74) aardlagen doorkruist, invers aan de structuur van de afgezette sedimenten. Embryologische, geologische en theologische modellen werden in de zoektocht naar de toekomstige gestalte regressief doorlopen, zo ook voor de verwachte eindtijd. Telkens kruist hij vrouwelijke gestalten. Embryologisch, een 'regressus ad matrem', naar het moment van de seksuele aanleg in vrouwelijke richting. Antropologisch een excursie naar het Ladoga-meer, waar in 1882 een neolithische nederzetting werd ontdekt⁴⁹, gevolgd door de afdaling *"im Fahrstuhl"*, waar hij, *"wie auf einem großen Friedhof"*, op het graf van zijn doodgewaande vrouw stoot, doch:

"den Punkt 1, der den Uranfang der Menschheit bezeichnen sollte, scheute ich mich zu betreten." (VI 74)

Op een religieuze as staat de moeder: *"meine Mutter sollte konvertiert haben"* (VI

⁴⁶ M. Reeves, *Joachim of Fiore and the Prophetic Future*, London 1976, p. 33-34.

⁴⁷ Ibidem, p. 136-165.

⁴⁸ 'Gottesgericht' betekent: "1. die göttliche gerichtbarkeit, besonders in dem sinne des strafvollzugs gottes an den menschen. 2. das ordal, besonders der zweikampf, sofern sein ausgang als rechtsentscheidung gottes angesehen wird" (Grimm, *DWb*, IV, k. 1248). De eerste betekenis concordeert met de apocalypse, de tweede met de Kämpfe-rol.

⁴⁹ *La Grande Encyclopédie*, Paris, t. XXI, p. 734.

71, n. 38). Haar overgang tot het katholicisme, samen met de Saksische hoogadel, luidde het einde der tijden zelf in. Dat het idee van de eigen overgang naar het katholieke geloof was ingegeven door het bericht van half maart, blijkt uit de *Krankenblätter*:

“Er wollte zur röm. kath. Kirche übertreten, um den Nachstellungen zu entgehen” (B 344),

wat slechts kan slaan op de bevordering van Consistorialrat Seyfert. Meer nog, in V 49 wordt hijzelf opgeroepen om Saksen en Leipzig te katholiseren. Van het vorstenhuis der Wettiner is bekend dat zij in Saksen, de bakermat van de Reformatie, het katholieke geloof beleden en zeer vroom waren. Over Kroonprins Georg die in 1902 zijn broer Albert opvolgde, luidt het:

“mystischer Formen katholischer Frömmigkeit schlugen ihn stark in ihren Bann so daß er in den Verdacht geriet den Katholizismus in Sachsen ausbreiten zu wollen.”⁵⁰

In 1896 werd Prins Max, zoon van Georg, tot priester gewijd:

“am gleichen Tag verzichtete Prinz Max in Anwesenheit des Königs [= Albert] und des Justizministers [= Schurig] auf die Rechte der Thronfolge des Hauses Wettin-Albertinische Linie.”⁵¹

Nog later zou Prins Georg, zoon van Friedrich August III, toetreden tot de Jezuïetenorde.

5. ‘HEILIGE ZEIT’ EN ‘ERSTE GOTTESGERICHT’

Uit de data blijkt dat het ‘erste Gottesgericht’ (2/4-19 april) midden in de heilige tijd (half maart-eind mei) valt. Het begin van de heilige tijd valt samen met de dag waarop hij “so etwas wie meine eigene Todesnachricht” las. En 16 dagen later, op 1 april, nam Seyfert zijn rechterstoel aan het Oberlandesgericht in, zodat een verband blijkt met het ‘erste Gottesgericht’ dat aanving, waar zijn juridische loopbaan eindigde! De ‘heilige Zeit’,

“wo meine Seele ganz begeistert von den übersinnlichen Dingen, von den erhabensten Vorstellungen über Gott und Weltordnung erfüllt war” (VI 63),

⁵⁰ K.-H. Blaschke, *Der Fürstenzug zu Dresden*, Leipzig 1991, p. 200.

⁵¹ Albert, Prinz von Sachsen, *Die Albertinischen Wettiner*, Bamberg 1989, p. 310; 367.

staat in verband met de Goede Week en de middeleeuwse *Gottesfrieden* in de vastenperiode voor Pasen.⁵² De periode van 14 maart tot 2/4 april is ook de tijd, die verliep tussen de zittingen van de Commissie van de Rijksdag te Berlijn die zich boog over het wetsontwerp over de 'Geisteskrankheit' en de 'Entmündigungs'-procedure.⁵³ Half maart is het eerste knooppunt, waaraan volgende psychotische identificaties ontsprongen; de Christus-identificatie als verderzetting van een reeds aanwezige dynamiek; de identificatie met Bismarck die op 15 maart 1890 werd afgezet en de identificatie met Julius Caesar, die in de Senaat op de Iden van Mars werd vermoord toen hij zich tot *rex* wilde uitroepen. We vinden sporen van die moord in de beschrijving van de

"Seelenteilung, die eingeführt wurde, hauptsächlich um das ganze Himmelsgewölbe mit Seelenteilen zu besetzen. Es schien, als ob das Himmelsgewölbe mit Nerven überspannt sei, die die göttlichen Strahlen *nicht zu überspringen* vermochten. Die Flechsig'sche Seele hatte sich zu diesem Behufe in eine große Anzahl von Seelenteilen gespalten; es existierten deren eine Zeitlang wohl 40-60." (VIII 111)

De hallucinatie is de verdichting van twee moorden uit de geschiedenis van het Antieke Rome; de moord van Romulus op Remus na zijn sprong over de stadsmuur en de moord op Julius Caesar, door evenveel samenzweerders als hier zielen geteld worden. Later, bij de overbrenging naar Sonnenstein, verscheen de hallucinatie van de *fascis perversi* (IX 125). Dit is de rituele stand van het symbool der rechterlijke macht bij de dood of bij de afzetting van de Romeinse magistraat.⁵⁴

Begin april is het tweede knooppunt, verwijzend naar de Rijksdag, de nieuwe wetgeving over krankzinnigheid en de vervanging wegens geestesziekte! Na half maart ontstond een nieuwe dynamiek met twee configuraties: de *Seelenwanderung*- en de *Geisterseher*-formaties. Beide worden zo concreet beschreven, dat een micro-analyse duidelijk maakt, waarom twee vectoren zich ontvouwen in het teken van de problematiek van het leven na de dood als Senatspräsident, of van de overwinning op de dood in het teken van het kruis. Reeds vier maand stond de waan in het teken van het sterven als Christus, toen in maart de dood als Senatspräsident zich eraan toevoegde. De derde vector is de apocalyptische met de leer van Joachim van Fiore. De structuur is meerlagig

⁵². A. Boockmann, "Fehde" in: *Lexikon des Mittelalters*, IV, 1989, k. 332: "Die Gottesfrieden galt für bestimmte heilige Zeiten, wie Weihnachten und die Fasten", dus ook voor de Goede Week.

⁵³. *Deutsche Reichs-Anzeiger*, Nr. 82, 7 april 1894, p. 1.

⁵⁴. B. Gladigow, "Die sakralen Funktionen der Liktoren", in: *op. cit.*, p. 306 (cf. noot 23), met verwijzing naar Th. Mommsens *Römisches Staatsrecht* en de begrafenis van Germanicus (Tacitus, *Annales*, 3, 2: "praedecebant incompta signa, versi fascēs").

en die drie vectoren snijden elkaar voortdurend in de tekst, die er alle verspreide sporen van draagt.

Tegen Freuds these, dat de Christus-identificatie eerst op het einde van de *Denkwürdigkeiten* voorkomt (F 262), vinden we manifeste identificaties in de periode tussen de psychische dood en heropstanding. Pasen als feest van de Verrijzenis werd éénmaal genoemd, doch verbonden met – de zelfmoord van Flechsig (VII 82). Pasen viel in 1894 op 25 maart, dus elf dagen na het krantebericht dat verscheen, enige dagen voor het begin van de ‘heilige Woche’ die samenviel met de ‘heilige Zeit’. De wraakgedachte in het visioen over Flechsigs dood is duidelijk; het feit dat zijn lijkstoet niét de richting insloeg van het in de stad gelegen ‘Johannisfriedhof’, maar “*von seiner Wohnung nach dem Thonberg*” (VII 82) ten zuiden van de stad, wijst op de ontterende betekenis⁵⁵ en staat in contrast met het feit dat hij het graf van zijn vrouw in Leipzig zelf vond (VI 74). In een andere versie zou Flechsig zich “*im Polizeigefängnis in Leipzig erschossen haben*” (VII 82), een variant op de legende over Judas die zich verhing, na zijn verraad jegens Christus. Pinksteren, het feest van de terugkeer na de Verrijzenis, viel op 13 mei; de feestdagen die de overwinning van Christus op de dood herdenken, zijn de brandpunten van de ellips van de ‘heilige Zeit’ en in die tijd droeg hij een teken van de verheerlijkte Christus;

“mein Kopf war infolge des massenhaften Zuströmens von Strahlen sehr häufig von einem Lichtschimmer umflossen, ähnlich wie der Heiligenschein von Christus usw. auf Bildern dargestellt wird, nur unvergleichlich reicher und glänzender: der sog. Strahlenkrone.” (VI 76)

De Christus-identificatie is de kern van de *Geisterseher*-configuratie (VI 77), waarin militaire overwinningen in het teken van het kruis worden gevarieerd, gevolgd door het *Gottesgericht* met de *Seelenwanderung* (VII 83-85). Houden we echter de textuele compositie aan, dan valt de overwinning voor het oordeel en de verrijzenis voor de dood! De reële chronologie is invers aan de in de tekst geboden beschrijving. Twee Christus-titels gaan vooraf aan de identificatie uit VI 76; “*der gute Hirte*” en “*der Herr der himmlischen Heerscharen*” (VI 70). De eerste stamt uit Joh. 10:11:

“Ich bin der gute Hirte. Der gute Hirte läßt sein Leben für die Schafe.”

Een allusie aan zijn nakende kruisdood en het vers dat aan de oorsprong lag van het begrip ‘Seelenraub’, met de metafoor van de wolf als zielsverscheurende

⁵⁵ Ch. Hinckeldey, *Justiz in alter Zeit*, Rothenburg o.d.T. 1984, p. 342-343.

duivel, bij Gregorius de Grote.⁵⁶ Die perikoop werd gelezen "am Sonntag Misericordias Domini" aan het begin van de 'heilige Woche'. De "himmlischen Heerscharen" (Luc 2:13) verkondigden de geboorte van Christus, zodat de cyclus van geboorte, dood en verrijzenis de dragende vector is van de wereldondergangswaan.

6. 'SEELLENWANDERUNG'

Seelenwanderung was de eerste configuratie, die ontstond na de dood, waarin een zielsverhuizing van mannelijke en vrouwelijke gestalten werd ontworpen. Schreber noemt deze constellatie als voorbeeld van "*Menschenspielerei*" (VII 86), maar het voorbeeld is de zaak zelf. Het spel bestaat uit een variërend-combinerende activiteit, waarin toekomstige existievormen werden ontwerpen, na de catastrofe van de vorige identiteit. De vijfledige constellatie wijst op de exterritorialiteit van de 'Senatspräsident am Königlichen Sächsischen Oberlandgericht zu Dresden', want varieert systematisch plaats, sekse en tijd. Het *Seelenwanderungs*-fragment luidt:

"von wesentlichem Einfluß auf meinen damaligen Vorstellungskreis waren auch gewisse Mitteilungen, die sich darauf bezogen, *was alles in einer künftigen Seelenwanderung aus mir werden solle*. Es wurden mir *nacheinander* die Rollen einer 'Hyperboräerin', eines 'Jesuitenzöglings in Ossegg', eines 'Bürgermeisters von Klattau', eines 'Elsässer Mädchen das ihre Geschlechtsehre gegen einen siegreichen französischen Offizier zu verteidigen hat', endlich 'eines Mongolenfürsten' zudedacht" (VII 85),

als evenzovele

"Weissagungen, daß der Protestantismus dem Katholizismus und das deutsche Volk im Kampfe mit seinen romanischen und slavischen Nachbarn *entweder schon unterlegen sei oder noch unterliegen werde*." (VII 85)

Dat die rollen een reactie zijn op het einde van zijn ambt in Dresden, wordt duidelijk, indien we de geografische plaatsen erop betrekken. Ossegg (= Osek) en Klattau (= Klatovy)⁵⁷ liggen ten zuiden van Dresden, maar over de grens van het Duitse Rijk! Zo ook de andere imago's.⁵⁸ Bohemen viel onder het

⁵⁶. J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, Bd. II, p. 832.

⁵⁷. *Zedlers Universal-Lexikon*, XXV, k. 2169; XV, k. 865.

⁵⁸. R. Kuhn, "Daseinsanalytische Studie über die Bedeutung von Grenzen im Wahn", *Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie*, 124, 1952, p. 364-383.

“erzbischöfliche Ordinariat in Prag” (V 49), dat na de opkomst van Hussieten en Protestanten het eerst heroverde gebied was door de samenwerking van de Jezuïeten, de Praagse Nuntiatuur en het Keizerlijke Hof.⁵⁹ Mythisch-religieuze, geo-politieke en seksuele dimensies worden in de tijd gevarieerd; van de Antieke gestalte, de invallen van de Mongolen en de Frans-Duitse oorlog, naar de *toekomstige* Jezuïetenleerling. Die rol is een radicaal ‘Neubeginn’; de verloren strijd tegen het Katholicisme mondt uit in zijn bekering en inlijving bij de stoottroepen van de paus. Hij is echter gedwongen uit te wijken naar Bohemen want ondanks het feit dat op 1 december 1893 de Rijksdag het voorstel van de Centruumpartij ter opheffing van het Jesuitengesetz aannam, bleef het tot 1918 in Saksen van kracht. De wet werd met 173 stemmen voor en 136 tegen goedgekeurd; de Rijkspartij, Conservatieven en Nationaalliberalen stemden tegen.⁶⁰ Maar hij vergiste zich van plaats! Ossegg had geen Jezuïetenschool, maar een Cisterciënzerklooster;

“unter den Reliquien die in diesem Kloster aufbehalten werden, wird insonderheit der Finger gezeigt mit welchem der Heilige Johannes auf den Herrn Christ gezeigt hat.”⁶¹

Het Jezuïetenklooster bevond zich in Klattau,

“dreizehn Meilen von Prag am Fluße Warta. Die Jesuiten haben ein Collegium allda. Untern des *Rathhauses* stehet ein alter hoher Thurm, darinn eine Glocke von 99 Centnern hänget.”⁶²

Onder de Zwarte Toren aan het Raadhuis bevond zich *“ein Hungerverlies und ein Folterkammer”* en in de crypte van de St.-Ignatiuskerk *“ruhen die mumifizierten Leichname von Jesuiten, die hier bis 1674 bestattet wurden”*, onder glazen koepels.⁶³ Het waren

“abgeschiedene Seelen früherer Jesuiten, die sich wiederholt bemühten, mir einen anderen ‘Bestimmungsnerven’ in den Kopf zu setzen, durch den mein *Identitätsbewußtsein* verändert werden sollte” (VII 94),

^{59.} J. Köhler, “Der Beitrag der Prager Nuntiatur zur Festigung des Katholizismus in Ostmitteleuropa”, *Historisches Jahrbuch*, 93, 1973, p. 336-346.

^{60.} H. Delbrück, *Schulthess’ Europäischer Geschichtskalender*, München 1893, p. 160.

^{61.} *Zedlers Universal-Lexikon*, XXV (1740), k. 2169. Ossegg was één van de oudste Cisterciënzer-kloosters in Bohem en ontsnapte aan de Tartaarse invallen in 1241.

^{62.} *Zedlers Universal-Lexikon*, XV (1737), k. 865.

^{63.} E. Gorys, *Tschechische Republik. Kultur, Landschaft und Geschichte in Böhmen und Mähren*, Köln 1994, p. 225.

m.a.w. een bekeringspoging. De burgemeester van Klattau is een politiek alternatief ⁶⁴ voor het religieus imago, dat niet met Ossegg, maar eveneens met Klattau was verbonden.

De Hyperboreïsche Maagd was verbonden met de Apollo-cultus op Delos. Ze wordt vermeld door Herodotos (*Historiën* IV 13) en bezongen door Pindaros in zijn *Derde Pythische Ode*. Nietzsche schreef:

“Das Kinder-Himmelreich. – Das Glück des Kindes ist ebenso sehr ein Mythos wie das Glück der Hyperboreer, von dem die Griechen erzählten. Wenn das Glück überhaupt auf Erden wohnt, meinen diese, dann gewiß möglichst weit von uns etwa dort am Rande der Erde”.

En nog drastischer in de *Antichrist*:

“Sehen wir uns ins Gesicht. Wir sind Hyperboreer – wir wissen gut genug, wie abseits wir leben. ‘Weder zu Lande, noch zu Wasser wirst du den Weg zu den Hyperboreern finden’: das hat schon Pindar von uns gewusst. Jenseits des Nordens, des Eises, des Todes – unser Leben, unser Glück.” ⁶⁵

Met de “Hyperboräerin” duikt Leto op:

“Die Bewohner der Insel Kos erzählten, Leto sei bei ihnen geboren, andern sagten: im Land der Hyperboreer. Es hieß, daß Leto nur an einem Ort gebären durfte, den die Sonne noch nie beschienen. Eine Geschichte von der Wanderung Letos erzählte, daß sie von Zeus auf die Dauer von zwölf Tagen in eine Wölfin verwandelt wurde. In dieser Gestalt kam sie von den Hyperboreern, den glücklichen Bewohnern eines nördlichen Götterlandes, wohin Apollon jährlich zurückkehren sollte nach der Insel Delos.” ⁶⁶

Leto werd verleid door Zeus en was zwanger van Apollo en Artemis die op Delos werden geboren. Het Elzasser meisje is analoog aan Leto en aan de angst voor verkrachting door Flechsig. De Mongolenvorst verwijst naar de

⁶⁴ Klattau was een stad, “wo es Kämpfe zwischen Deutschen und Slawen gab” (E. Canetti, *Masse und Macht*, Frankfurt, 1981, p. 503).

⁶⁵ Fr. Nietzsche, “Der Wanderer und seine Schatten” in: *Sämtliche Werke*, Bd. 2, Berlin 1980, p. 666; “Der Antichrist” in: *op. cit.*, Bd. 6, p. 169.

⁶⁶ K. Kerényi, *Die Mythologie der Griechen*, Bd. I, München 1988, p. 104-105 en S. Kierkegaard, *Entweder-Oder*, München 1975, p. 263: “So wird er herumgetrieben wie Latone [=Leto] in die Finsternis der Hyperboräer, nach des Äquators heller Insel, kann nicht gebären und ist doch immer wie eine Gebärende.”

Mongoolse invallen in Saksen en Bohemen, in 1241.⁶⁷

Een samenhang bestaat tussen de Hyperboreïsche Maagd, de angst voor Flechsig en de wereldondergang. Ze was de dienstmaagd van Apollo, de zonnegod en de god van de geneeskunde, die pijlsnel pest en dood zaait (*Ilias*, I 43-53) en staat voor de exterritorialiteit zelf:

“Hyperboreus ist der Name, so von denen Alten einigen Meeren, Bergen und einem gewissen Volcke gegeben wurde, deren Gegend man aber fast nicht mehr finden kann. Daher hieß die bey den alten Lateinern gebräuchlichen Redens-Art: mittlere aliquem ad Hyperboreos montes, so viel als einen ans Ende der Welt schicken.”⁶⁸

Apollo was verbonden met de kosmologische structuur:

“Alle 19 Jahre solle Apollon die Insel besuchen, binnen welcher Zeit der Kreislauf der Gestirne vollendet wird, weshalb die Griechen diesen Zeitraum das große Jahr nennen.”⁶⁹

Andere bronnen

“bestimmen ihren Wohnsitz in der Mitte zwischen zwei Sonnen, zwischen der untergehenden der Antipoden und unsrer aufgehenden”⁷⁰,

wat correspondeert met de twee zonnen in de wereldondergang (VI 71). Hun woonplaats is een Utopia:

“Hader und Krankheiten sind ihnen unbekannt. Sie sterben nur, wenn sie des Lebens satt sind; als dann letzen sie sich durch ein köstliches Mahl und stürzen sich darauf von den Felsen ins Meer”.

Het dolen eindigt in het archetype van alle dolen. De Wandelende Jood⁷¹, “*der noch sittlich tüchtigste*” en daarom het object van de ‘Entmannung’ (V 53), is het mannelijke equivalent voor de dolende Leto. Waar het Evangelische

⁶⁷. P. Jackson, “The Crusade against the Mongols (1241)”, *Journal of Ecclesiastical History*, XLII, 1991, p. 1-18.

⁶⁸. Zedlers *Universal-Lexikon*, XIII (1735), k. 54. E. Canetti, *Masse und Macht*, Frankfurt 1981, p. 503, betreft de Hyperboreërin niet in zijn politieke analyse van de waan, wat resulteert in de verenging ervan tot niets dan een voorloper van de nazistische ideologie, in het spoor van A. Zweig, *Bilanz der Deutschen Judenheit*, Amsterdam 1934, p. 89-90; 94-95.

⁶⁹. Rauschnick, “Hyperboreer” in: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, Hg. von Ersch und Gruber, Zweite Section, 12. Theil, Leipzig 1835, p. 453.

⁷⁰. Ibidem, p. 453.

⁷¹. M. Franck, *Die unendliche Fahrt. Ein Motiv und sein Text*, Frankfurt 1979, p. 54-71.

Duitsland eerst werd belaagd door het Katholicisme, het Slaven- en Jodendom, mondt de *Seelenwanderung* uit in de *Wandernde Jude*, als de moreel hoogst staande mens, want duidend op de Laatste Gerechtigte voor de verwoesting van Sodoma en Gomorrha (V 60; Gen. 18:23). In dit imago vallen besnijdenis, castratie en uitverkiezing door God samen. De Wandelende Jood staat echter op twee stappen van Christus; hij die weigerde het kruis te dragen en als straf doolt tot het einde der tijden, vormt de brug naar de *Geisterseher*-formatie.

7. 'GEISTERSEHER'

Deze configuratie is het waanzinnige equivalent voor de strijd in het teken van het Kruis. De nadruk in de *Seelenwanderung* op de exterritorialiteit, na het opgeven van het ambt te Dresden, werd verlegd naar de waanzinnige uitgangspositie als stervende Christus. Die ontstond in november 1893, werd herhaald tussen Goede Vrijdag en Pasen (resp. 23 en 25 maart), maar is in één opzicht in vers. Waar *Seelenwanderung* 5 toekomstige rollen ontwierp na zijn dood, worden nu 3 historische feiten genoemd als voorbeelden van overwinningen waaraan een kruisvisioen voorafging: de "*Jungfrau von Orleans*", de Kruisvaarders die door een visioen de Heilige Lans in Antiochië vonden, en "*Kaiser Konstantin, bei der bekannten Sieg des Christentums entscheidenden Vision: 'In hoc signo vinces'*" (VI 77). De distributie op de windroos uit de *Seelenwanderung* wordt behouden en vormt een kruis. De Kämpfe-rol werd voortgezet en hij beschouwde zichzelf als "*der größte Geisterseher aller Jahrtausende*" (VI 77), boven de drie historische figuren en getuige zijn nimbus, zelfs boven Christus. Jeanne d'Arc, redster van Frankrijk tegen de Engelse bezetter, droeg na haar visioen in Domremy het bannier met de leuze 'Jhesu Marie' en zij is het vrouwelijke equivalent voor zijn politiek-religieuze strijd. Keizer Constantijn stelde voor de overwinning op zijn rivaal Maxentius, het Kruis boven Sol invictus-Apollo, Mars en Jupiter en zag

"am Himmel über der Sonne das Siegeszeichen des Kreuzes aus Licht, neben dem die Worte standen: Hierdurch siege – τούτω νικά." ⁷²

Volgens de legende ontdekte zijn moeder Helena het kruis in Jeruzalem. De ontdekking van de lans, die het hart van Christus doorboorde en in de slag tegen Kerboga (28 juni 1098) op miraculeuze wijze de zegepraal tegen het Perzische leger zou hebben bedongen, was een heldenfeit uit de *Gesta Fran-*

⁷² H. Jedin, *Handbuch für Kirchengeschichte*, Freiberg-Basel-Wien, Bd. I, p. 458.

corum⁷³ en één der imperialia insignia van het Ottoons-Saksische Keizerrijk en het symbool van de 'Renovatio imperii Romanorum' onder Keizer Otto III.⁷⁴ De imago's zijn voorbeelden van een 'théologie de la victoire'⁷⁵; van goddelijke tussenkomsten in het wereldgebeuren door een heilige oorlog. Naast het "*Deus afflavit et dissipati sunt*" (19) na de overwinning van de Engelse vloot op de Spaanse Armada in 1588 en na Gods tussenkomst door een strenge winter in de Frans-Duitse oorlog (19) voordat God in het voorjaar van 1894 zou ingrijpen in zijn eigen lot.

Ofschoon beide formaties los van elkaar in de tekst voorkomen, bestaat één historisch knooppunt: Gregorius IX die in 1241 opriep tot een kruisvaart tegen Antiochië én tegen de Mongolen, gevolgd door de oproep van Innocentius IV op het Concilie van Lyon in 1245.⁷⁶ Eén *Seelenwanderungs*-figuur, de Mongolenvorst Batu Khan⁷⁷ met de Gouden Horde en de slag bij Liegnitz, pal ten oosten van Leipzig op 9 april 1241 – en één imago uit de *Geisterseher*, de Kruisvaarders in Antiochië, zijn historisch verbonden. De overige figuren corresponderen paarsgewijs; het Elzasser meisje heeft met Jeanne d'Arc dezelfde herkomst gemeen en is een modern equivalent ervoor. Constantijn wijst op het einde van de Apollo-cultus, met de hyperboreïsche maagd. Schreber zelf nam de vierde rol in, door zich tot grootste visionair aller tijden uit te roepen, wat correspondeert met de rol als Jezuïetenleerling. 'Geisterseher' en Jeanne d'Arc zijn ontleend aan Schiller.⁷⁸ Het feit dat zij tot voorbeeld wordt voor een Duits-protestantse magistraat, verraadt een tendens, indien we de chronologie beschouwen. Jeanne d'Arc werd op 27 januari 1894 venerabel verklaard⁷⁹ door Leo XIII, twee maanden voor ze in deze waan opduikt. Op 15 maart diende de republikeinse Senator Fabre een wetsontwerp in, ter in-

⁷³. S. Runciman, *A History of the Crusades. Vol. I. The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 1951, p. 236-250.

⁷⁴. G. Wolf, "Die Heilige Lanze", *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, XLII, 1993, p. 23. Dat de Heilige Lans de lans van Longinus is, die de zijde van Christus doorboorde en een nagel van het kruis bevatte, moest blijken uit de brief van 22 juli 1227 van Gregorius IX aan Frederik II (P.E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, Stuttgart 1955, Bd. II, p. 517, n. 2).

⁷⁵. F. Heim, *La Théologie de la Victoire de Constantin à Théodose*, Paris 1992 (Théologie historique 89).

⁷⁶. P. Jackson, "The Crusade against the Mongols (1241)", *op. cit.*, p. 6-7 (cf. noot 67).

⁷⁷. Onze historische reconstructie wijst op Batu Kahn en niet op zijn vader, Genghis Kahn, zoals E. Canetti, *op. cit.*, p. 504 stelde.

⁷⁸. Dit fragment "*verdankt seine Entstehung der vor allem in protestantischen Ländern verbreiteten Furcht vor dem Wirken des Jesuitenordens*" (F. Schiller, *Der Geisterseher und andere Erzählungen*, Frankfurt 1976, p. 242).

⁷⁹. R. Sanson, "La 'fête de Jeanne d'Arc' en 1894. Controverse et célébration", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XX, 1973, p. 444-463; p. 449.

stelling van twee jaarlijkse feestdagen, op 22 april en 8 mei.⁸⁰ Fabre motiveerde zijn ontwerp met de woorden:

“le culte de Jeanne d’ Arc constitue l’unique religion qui ne comporte pas d’athée; la religion de la patrie.”⁸¹

Na de Lutherfeiertag zijn half maart en Pasen de data waaraan de *Seelenwanderung*- en de *Geisterseher*-configuraties ontsprongen, doch gemotiveerd vanuit verschillende identificaties, met verschuiving naar een katholiek en Frans imago, parallel aan zijn bekering tot het katholicisme buiten het Duitse Rijk. Zowel de historische figuur ten westen, als het toekomstige imago ten zuiden, wijzen op de bekering als jonge maagd, of jonge knaap, als varianten op de oorspronkelijke imago’s: de ontrouwe bruid en de zoon van God. De leuze van de Kruisvaarders, “*Dieu le veult*” (XXI 282), werd overgenomen in de transseksuele waan. Met Constantijn werd het christelijke geloof tot staatsgodsdienst, de vroegste wortel voor de strijd tussen Rome en het Germaanse Rijk.⁸² Ondanks drie voorbeelden van overwinningen in het teken van het Kruis, verloor hij de strijd, te oordelen naar de zelfmoordpogingen. De identiteit van de nationaalliberale jurist sloeg om naar de imago’s, die in 1893 volgens de regering te Berlijn het Duitse Rijk zouden bedreigen: Frankrijk en de Jezuïeten, de Slaven en Joden, met het Vaticaan als het allesoverkoepelend centrum van agitatie.⁸³

8. ‘ZWISCHENZEIT’ EN ‘ZWISCHENPAPST’

Na de beschrijving van de Kämpe-rol en tussentijd van 212 jaar in de context van het “*erste Gottesgericht*” (VII 83) komt “*ein Zwischenpapst Honorius*” (VII 84) voor als symptoom van de crisis, die langs de zijde van de vijand zou bestaan.

“Dann aber hieß es, auch mit dem Katholizismus gehe es nicht mehr; nach dem Tode des *jetzigen Papstes* und eines *Zwischenpapstes Honorius* sei ein *weiteres Konklave* nicht mehr zustande gekommen, weil die Katholiken den Glauben verloren hätten usw. usw.” (VII 84)

Dit noopt tot een reconstructie op grond van een historisch model, want

⁸⁰. Ibidem, p. 450 en het bericht in de *Deutsche Reichs-Anzeiger* van 16 maart 1894, p. 2.

⁸¹. Ibidem, p. 450.

⁸². J. Le Goff, *Das Hochmittelalter*, Frankfurt 1965, p. 94; p. 104.

⁸³. Chr. Weber, *Quellen und Studien zur Kurie und zur vatikanischen Politik unter Leo XIII*, Tübingen 1973, p. 511.

analoog aan de “Zwischenzeit” van 212 jaar, alludeert “Zwischenpapst Honorius” aan een historische figuur. ‘Zwischenpapst’ is echter een neologisme naar letterlijke analogie met de begrippen ‘Zwischenzeit’ en ‘Zwischenkönig’ en is een zeker teken voor de associatie van dit apocalyptische complex rond 1260 met de pausgeschiedenis. Historisch bestaat alleen het begrip ‘Gegenpapst’ (*antipapa*) en één tegenpaus met deze naam: Honorius II (= Cadalus van Parma), die van 1061 tot 1064 optrad als tegenpaus, tijdens het pontificaat van Alexander II (1061-1073)⁸⁴ De uitspraak uit VII 84 duidt nogmaals op de verbinding van het heden met het verleden ter oriëntatie in de toekomst. Met de “*jetztige Papst*” kan slechts Leo XIII bedoeld zijn, die echter zou zijn gestorven. Maar “[nach dem Tode] eines Zwischenpapstes Honorius”, slaat op een categorie, naar analogie met ‘tegenpaus Honorius’. De recente strijd tussen het Duitse Rijk en Rome leidde tot het middeleeuwse voorbeeld van de *dubbele pausverkiezing*, na de dood van Nicolaas II (1061), met Alexander II en Honorius II. Cadalus van Parma was van Duitse afkomst, had banden met de toenmalige Ottoons-Saksische dynastie en werd door de Duitse Keizer, het Romeinse patriciaat en bisschoppen naar voor geschoven als pauskandidaat, als reactie op het in de “*römische Ostersynode erlassene Papstwahldekret*” uit 1059, dat het recht van de Duitse Keizer bij de nominatie van de paus beknotte en terugbracht tot een ceremoniële functie. De pauskeuze werd opnieuw in handen gelegd van het college van Kardinalen uit de zeven rond Rome gelegen diocesen. Als reactie werd Cadalus door de Duitse fractie verheven tot tegenpaus, maar hij kon ondanks twee gewapende Rome-veldtochten, zich niet doorzetten en werd nooit geïntroniseerd.⁸⁵ Het begrip *Zwischenreich* duidt op het interregnum, na de dood van Keizer Friedrich II Hohenstaufen (1194-1250) die met Friedrich Barbarossa (1122-1190) het historische model was voor de opbouw van de Duitse identiteit na de éénmaking in 1871.⁸⁶ Friedrich II werd door Gregorius IX (1239) en Innocentius IV (1245) geëxcommuniceerd.

“Friedrich II greift die Vorstellung vom heiligen Reich (Sacrum Imperium), vom göttlichen Kaiser (divus imperator) und von der geheiligten, kaiserlichen Majestät (sacra maiestas imperialis) wieder auf. Andererseits macht er sich die zeitgenössischen Träume vom *Tausendjährigen Reich* zunutze und tritt (während er für seine Gegner der *Antichrist* ist) als der Kaiser auf, der das goldene Jahrhundert eröffnet, das *goldene*

⁸⁴. “Papstliste” in C. Andresen & G. Denzler, *op. cit.*, p. 649 (cf. noot 32). Paus Honorius II regeerde van 1124 tot 1130.

⁸⁵. F. Herberhold, “Cadalus” in: *LThK*, II, 1958, k. 869. In 1077 volgde Canossa, waarop Nederland (N 89-90) zijn analyse van het Honorius-fragment opbouwde, die we verwerpen, omwille van de zeer selectieve en foutieve reconstructie.

⁸⁶. A. Borst, “Barbarossas Erwachen – Zur Geschichte der deutschen Identität” in: O. Marquard & K. Stierle, *Identität* (Poetik und Hermeneutik, VIII), München 1979, p. 15-60.

Het 'Interregnum' (1250-1273) na de dood van Friedrich II werd in de waan versmolten met de 'Zwischenzeit' uit de chiliastische leer van Joachim van Fiore over het eind van het Rijk van de Zoon (1260) en met de 'Zwischenpapst' en het conclaaf. Niét tegenpaus Honorius, doch Celestinus IV (Gaufried van Sabina) met de Antichrist Friedrich II behoren tot dit kritieke tijdsgewricht. Want in 1241 en vier maand na de slag bij Liegnitz, viel het eerste conclaaf uit de pausgeschiedenis, dat Celestinus IV verkoos die *na 16 dagen stierf* ten gevolge van de doorstane ontberingen, waarna door de vlucht van de Kardinalen een nieuw conclaaf niet meer kon worden samengeroepen. Slechts na een 'Zwischenzeit' (= sedisvacantie) van 18 maanden werd Innocentius IV (1243-1254) verkozen.⁸⁸ De in 1241 onder politieke druk ontstane procedure van de afzondering en opsluiting (*cum clave*) van tien Kardinalen werd op het tweede Concilie van Lyon in 1274 in het Kerkelijke recht ingeschreven (*Ubi periculum maius*). De ontstaansdata van het conclaaf vallen voor en na 1260, de historische basis waarop Schreber dit als teken voor het naderen van de eindtijd (= *Gottesgericht*) beschouwde. De periode van Celestinus IV (1241) tot Honorius IV (2 april 1285 - 3 april 1287), telde twaalf pausen waarvan drie opeenvolgende (Innocentius V; Hadrianus V; Johannes XXI) binnen hun verkiezingsjaar (1276-1277) stierven. In dit perspectief werd het niet meer bijeenroepen van het conclaaf, na de dood van twee opeenvolgende pausen, tot een teken dat duidt op zijn overwinning en het wél samenroepen ervan tot zijn nederlaag, mét de apocalypse die het eerst het Duitse Rijk zou treffen.

Innocentius IV (Sinibaldo Fiesco) nam het devies 'Sedens ago' aan en breidde in navolging van Friedrich II en Gregorius IX de Inquisitie uit door de bulle *Ad extirpanda* (1252), die toeliet ketteren als zielenmoordenaars te folteren:

"Thus a bull of Innocent IV. in 1282 directed the torture of heretics by the civil power, as being robbers and murderers of the souls, and thieves of the sacraments of God."⁸⁹

⁸⁷ J. Le Goff, *op. cit.*, p. 231. Rudolf Virchow smeedde het woord Kulturkampf en stelde dit conflict in het historisch perspectief van de strijd van de Hohenstaufen-Keizer tegen Rome (W.J. Mommsen, *Das Ringen um den nationalen Staat*, Berlin 1993; p. 432).

⁸⁸ K. Wenck, "Das erste Konklave der Papstgeschichte. Rom, August bis Oktober 1241", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, XVIII, 1926, p. 101-145. Celestinus IV werd verkozen op 25 oktober maar stierf reeds op 10 november 1241.

⁸⁹ J. Williams, "Torture" in: *Encyclopaedia Britannica*, 11th Edition, Cambridge, XXVII, p. 74. Het jaar 1282 wijst naar *Leges et constitutiones contra haereticos*. In de bulle *Ad extirpanda* uit 1252 werden de Katharen als zielenrovers en zielenmoordenaars gebrandmerkt, een omschrijving die bij Gregorius de Grote alleen verwees naar de duivel.

Drie fragmenten uit de *Denkwürdigkeiten* handelen over de 'Seelenmord' in relatie tot folter en heresie. En wel de laatste passus uit de wereldondergang, de beschrijving van de

"Wandeluhren, d.h. den Seelen abgeschiedener Ketzer, die in mittelalterlichen Klöstern Jahrhunderte lang unter Glasglocken aufbewahrt worden sein sollen (wobei auch so etwas wie Seelenmord mituntergelaufen) und die Fortdauer ihres Lebens durch eine mit unendlich eintönig traurigem Gesumme verbundene Vibrierung bekundeten." (VII 96-97)

De kern is ontleend aan de gemumificeerde Jezuïeten onder glazen koepels in de crypte van de Jezuïetenkerk te Klattau en de folterkamer onder het raadshuis aldaar, samen met een jezuïetenfabel over Olmütz.⁹⁰ In een tweede fragment is 'Seelenmörder' synoniem met "*Gottesleugner*" (IX 128, n. 62) en in een derde met "*wollüstigen Ausschweifungen ergeben*" (XIV 218). Dit is een parafrase op het Edict van Friedrich II uit 1232, waarin de manicheïstische heresie der Katharen werd gebrandmerkt als incest en bestraft met de vuurdood, wat Gregorius IX in 1233 overnam voor de Inquisitie.⁹¹ Steeds binnen dit kader, moet het 'erste Gottesgericht' tussen 2/4 en 19 april de sporen dragen van een conclaaf. De namen van drie prelaten die in een hallucinatie samen voorkomen en de data, duiden daarop.

Schreibers strijd stond in het teken van een afweer tegen het "*Vordringen des Katholizismus, des Judentums und des Slaventums*" (VII 84), de drie vijanden van het Duitse Rijk, vanaf de jaren 1880. In een eerste versie, waarin "*mit religiösen Interessen gemischte nationale Motive in Frage waren*", werd de wereld opgedeeld tussen Flechsig en 'Starkiewicz'. Deze laatste, een

"Wiener Nervenarzt, getaufter Jude und Slavophile, wollte *durch mich* Deutschland slavisch machen und gleichzeitig die Herrschaft des Judentums darin begründen." (V 49).

Deze versie was ingegeven door de publicatie van onderscheiden wetenschappers, die deelnamen aan de Wereldtentoonstelling in Chicago, waaronder Flechsig. Schreber verleende hem een almachtige status ten aanzien van hemzelf als patiënt die vreesde nooit meer in de menselijke gemeenschap terug te zullen keren, of levend te zullen worden begraven. Dit kenmerk van

⁹⁰ L. Koch, *Jesuiten-Lexikon*, Paderborn 1934, k. 1325.

⁹¹ A. Borst, *Die Katharer*, Stuttgart 1953, p. 129-130.

zijn concrete situatie droeg bij tot de waan over een conclaaf, binnen de muren van de Leipziger kliniek. Want er volgt een religieus-politieke variant in het verlengde van de eerste. Onmiddellijk na de vermelding van de 'Kämpfe'-rol, werd de "*Frauenflügel*" van deze kliniek hallucinatorisch herschapen tot "*einem Nonnenkloster oder einer katholischen Kapelle*" (VII 84). Hij verbleef in de vrouwenafdeling van Kerstmis tot kort voor 1 maart 1894 (VI 67) wegens overgevoeligheid voor geluiden uit de buitenwereld, met name het fluiten der treinen aan het Bayrischer Bahnhof ...

Te oordelen naar de katholieke orden en gezagsdragers die in een hallucinatie verschijnen, ontstond een tweede versie, die zowel in de tekst als historisch ⁹² is verbonden met de eerste:

"Bei sehr vielen Trägern dieser Namen stand das religiöse Interesse im Vordergrund, namentlich waren sehr viele Katholiken darunter, die nach dem *von mir* in bestimmten Richtungen einzuschlagenden Verhalten, eine Förderung des Katholizismus, insbesondere eine Katholisierung Sachsens und Leipzigs erwarteten; hierher gehören Pfarrer St. in Leipzig, '14 Leipziger Katholiken' (von denen mir nur der eine Name des Generalkonsuls D. genannt worden ist, vermutlich ein katholischer Verein oder der Vorstand eines solchen; Jesuitenpater P. aus Dresden, das erzbischöfliche Ordinariat in Prag, der Domkapitular Moufang, die Kardinäle Rampolla, Galimberti und Casati, der Papst selbst, der einen eigentümlich 'sengrigen Strahl' führte [...], 240 Benediktinermönche⁹³ unter Führung eines Paters, dessen Name ähnlich wie Starckiewicz lautete." (V 49)

In beide versies staat hij plots langs de andere zijde als voorvechter van het Katholicisme, het Jodendom of het Slavendom, – in de mate dat hij de strijd als 'Kämpfe' verloor! De Leipziger vereniging is een tegenhanger van de Evangelischer Bund en twee prelaten uit de reeks, Galimberti en Rampolla, waren protagonisten in de Kulturkampf. Niet enkel wordt gealludeerd naar de beëindiging maar ook naar de aanvang en het hoogtepunt ervan, getuige het feit dat de reeds in 1890 gestorven Duitse pauselijke prelaat Moufang erin voorkomt. Tegenpaus Honorius II, bondgenoot van de Duitse Keizer, wees

⁹² P. Vrankic, "Kaiser Franz Joseph I. und Papst Leo XIII.: ihre Sorge um die katholische Kirche bei den Ost- und Südslawen", *Archivum historiae pontificiae*, 33, 1995, p. 247-274.

⁹³ Tussen 1892 en 1894 vond onder de persoonlijke bescherming van Wilhelm II de oprichting van het Benediktijner-klooster van Maria Laach plaats, dat voordien aan de Jezuïeten toebehoorde. Bekend is het woord van Wilhelm: "*Es steht fest, daß unter allen Institutionen die am besten organisierten sind die katholische Kirche und die preußische Armee.*" (G. Hoffmann, "Wilhelm II. und die Benediktinerorden", *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 106, 1995, p. 363-384; p. 376.

op een middeleeuwse variant van de strijd tussen regnum en sacerdotium. Voeg hierbij Innocentius IV met de Inquisitie; Leo X, Luther met de Reformatie, telkens met het begrip 'Seelenmord', dan zijn drie crisis-momenten genoemd die verspreid over de tekst voorkomen.

Een beroemd middeleeuws conflict wordt tot model voor de kritieke wending ten goede of ten kwade en betrokken op de eindtijd-verwachting rond 1260. Het niet meer tot stand komen van een conclaaf, impliceert de overwinning van onze protestantse 'Kämpfe'. Zijn wens is bovendien tweevoudig: niet enkel de interne versplintering van de Roomse macht, maar de dood van de paus, gevolgd door de dood van zijn opvolger! Want:

"nach dem Tode des jetzigen Papstes und eines Zwischenpapstes Honorius sei ein weiteres Konklave nicht mehr zustande gekommen, weil die Katholiken den Glauben verloren hätten" (VII 84),

duidt grammaticaal op een wensfantasme over de toekomstige afloop van de strijd, waar het historische model de angst voor het zekere einde der tijden betrof. De twee complexen zijn op grond van het identieke tijdsgewricht zo met elkaar verweven, dat het wél bijeenroepen van het conclaaf met de verkiezing van een nieuwe paus de overwinning van de katholieke vijand en zijn nederlaag met het einde van de wereld betekent – om daarna te leiden tot zijn bekering tot het katholieke geloof, met de reeds beschreven imago's. Daarom verraden de data van het 'erste Gottesgericht' een specifiek model, duidend op de tijd, die voorafgaat aan het conclaaf, of als de duur ervan. De begindatum wijst op een interval van 16 dagen en er is slechts één verkiezings-procedure die uitdrukkelijk die tijdsgebondenheid stipuleert: het conclaaf waarover sprake in deze context. Met name *16 tot 19 dagen, als minimale en maximale grens*⁹⁴ na de dood van de paus, waarbinnen het conclaaf moet samenkomen. Het 'erste Gottesgericht' werd tot 'jüngste Gericht', in de mate dat het samenroepen van een conclaaf het gevaar van een nieuwe paus, of de mogelijkheid van een antipaus (Antichrist) inhield. Zoals een correspondentie bestaat tussen de benamingen (*Zwischenzeit; Zwischenpapst*), zo heerst op micro-vlak een samenhang tussen de data, zij het op een idiosyncratische wijze, zoals verder wordt aangetoond.

Dat we staan voor een conclaaf, kan ook worden afgeleid uit de prelaten die in de hallucinatie optreden. De reeks (V 49) bevat naast de paus de kardinalen Rampolla en Galimberti die als rivalen voor de opvolging van Leo XIII werden

⁹⁴ W.M. Plöchl, "Papstwahl" in: *LThK*, VIII, k. 61.

beschouwd.⁹⁵ Dat de in 1890 overleden Moufang in de reeks verschijnt, correspondeert met de bemerking dat het deels ging om “*abgeschiedenen Seelen*” (V 49), waarbij “*der Papst selbst*” dan naar Pius XI en de crisisjaren van de Kulturkampf verwijst.⁹⁶ De derde naam Casati, betreft een *Fehlleistung*; door die naamvorm wordt een Italiaanse ontdekkingsreiziger toegevoegd aan de Italiaanse prelaten. Waarom in de reeks een ontdekkingsreiziger voorkomt, bleef onverklaard. De reden ligt in Schrebers recentste lectuur, die een rol speelde in de uitbouw van de transseksuele waan.⁹⁷ De context van de *Fehlleistung* leidt tot de ware toedracht. Doordat de reeks zowel verwijst naar de overleden Moufang en Pius IX als naar Leo XIII met Rampolla en Galimberti, doelde hij op een brugfiguur tussen beide pontificaten: G.B. Casali del Drago (1838-1908), hofprelaat (1867-1878) van Pius IX en de prelaat die de Kerk leidt tijdens de sedisvacantie en het conclaaf voorbereidt.⁹⁸ De namen ‘Casati-Casali-Cadulus’, vormen een “*psychische Reihe*”.⁹⁹ Leo XIII was in 1877 de *camerlengo* van Pius IX en werd in februari 1878 in de derde stemronde verkozen tot paus. Reeds in 1877 werd de vraag gesteld of Duitsland zou tussenkomen bij het volgende conclaaf om een tegenpaus te creëren?¹⁰⁰ In 1894 waren Staatssecretaris Rampolla (1843-1913) en Galimberti (1838-1896) de actuele papabili én rivalen, zodat een parallel ontstaat met Alexander II en tegenpaus Honorius, bondgenoot van het Germaanse Rijk. Het conclaaf in 1894, gevolgd door de dood van de paus en de onbepaalde sedisvacantie, is echter ontleend aan het historische voorbeeld van Celestinus IV en Innocentius IV.

De Weense Nuntius Galimberti was een gunsteling van Leo XIII. In januari 1893 tot Kardinaal gewijd, stond hij bekend om zijn pro-Duitse politiek bij de

⁹⁵ J. Wodka, “Luigi Galimberti” in: *LThK*, IV, k. 495: “Kardinal (1893) und päpstlicher Diplomat (1863-1896), 1887-1893 Nuntius in Wien; in der Gunst Leos XIII und Rivale M. Rampollas. Als Vertreter einer konziliananten Politik war G. maßgeblich an der Beilegung des Kulturkampfes beteiligt und für einen Modus vivendi mit Italien bereit.”

⁹⁶ G. Besier, “Kulturkampf” in: *TRE*, XX, 1990, p. 209-230.

⁹⁷ D. Devreese, “De transsexuele dynamiek in Schrebers waan”, *Psychoanalyse*, 6, 1990, p. 206-207. Het betreft het artikel van P. Dobert, “Emin Pascha, Stanley und Casati”, *Moderne Kunst*, Berlin 1900, p. 191-197; p. 210-212. Dit tijdschrift bevatte de ets *Liebesreigen* van F. Pradilla, die een rol speelde in een transsexueel fantasme (XIX 255).

⁹⁸ G.B. Casali del Drago (1838-1908) was van 1867 tot 1878 ‘Cameriere segrete partecipante’ van Pius IX (Chr. Weber, *Kardinale und Prälaten in den letzten Jahrzehnten des Kirchenstaates*, Bd. I, Stuttgart 1978, p. 188; 198). “Unter Leo XIII wurde er seines Amtes enthoben und am 22. März 1878 zum abbreviator de parco maiori ernannt; 1899 Kardinal, gelang es ihm wieder aufzusteigen” (Chr. Weber, *Quellen und Studien zur Kurie und zur vatikanischen Politik unter Leo XIII*, Tübingen 1973, p. 322, n. 240; p. 248, n. 113).

⁹⁹ S. Freud, “Zum psychischen Mechanismus der Vergesslichkeit” in *G.W. I*, p. 517-527.

¹⁰⁰ L. Teste, *Préface au Conclave*, Paris, 1877, p. 367.

oplossing van de Kulturkampf.¹⁰¹ Zijn politiek werd opgevat als steun aan de Dreibund (Duitsland-Oostenrijk-Italië) en stond haaks op die van Rampolla die ijverde voor een Ralliement met Frankrijk dat in december 1893 een verbond sloot met Rusland. Dat de reeks werd geopend door het “*erzbischöfliche Ordinariat in Prag*” (V 49) wijst op een Oostenrijks luik achter dit Duits-Rooms fragment. Welbekend is dat op 2 augustus 1903, bij het conclaaf na de dood van Leo XIII, Keizer Franz Joseph I een veto formuleerde tegen Rampolla die als *persona minus grata* werd beschouwd. Hij was voor de Keizer én Aartsbisschop Schönborn van Praag (1844-1899) onmogelijk, door zijn Ralliement-politiek en steun aan de anti-liberale Christlichsoziale Partei (1891) van de antisemiet Karl Lueger.¹⁰²

“Der Gegensatz zwischen Galimberti und Rampolla war sehr stark und ist ebenfalls im Rahmen der großen europäischen Bündnispolitik zu sehen. Denn die ausgesprochene Förderung der Christlichsozialen in allen europäischen Ländern gehörte zu Rampollas Frankreichpolitik notwendig hinzu, welche einen Neuaufbau der Beziehungen zwischen Kirche und Staat auf republikanisch-christlichsozialer Basis bezweckte. Außerdem hatte sie eine anti-österreichische Spitze, indem sie eine Schwächung der österreichischen Regierung bedeutete, welcher wiederum Galimberti vorzubeugen suchte.”¹⁰³

Het feit dat Moufang, afgevaardigde van de Centruumpartij, werd genoemd juist na de Praagse aartsbisschop Schönborn, alludeert aan de Christelijk-Sociale Partijen, die in Duitsland (Adolf Stoecker) en in Oostenrijk ontstonden na de encycliek *Rerum novarum* (1891). In het jaar waarin Schreber zijn waan publiceerde, gingen door de dood van de paus en het Oostenrijkse veto tegen Rampolla, twee wensen in vervulling die waren geïnspireerd op de machtsverhoudingen tussen Frankrijk, Oostenrijk en het Vaticaan.¹⁰⁴

En nu de data. De tussentijd van 16 dagen na zijn dood tot aan zijn opvolging in Dresden door de katholieke Seyfert werd getransponeerd tot 16 dagen die aan het conclaaf voorafgaan. De duur van zijn eindtijdverwachting (15 maart

¹⁰¹ Galimberti verbleef in maart 1887 te Berlijn met een missie van Leo XIII om de Kulturkampf bij te leggen, door in te werken op de Zentrumpartei, die het septennaat van Bismarck moest goedkeuren. Aanleiding voor zijn bezoek was de negentigste verjaardag van Wilhelm I.

¹⁰² C.E. Schorske, *Fin-de-Siècle Vienne. Politics and Culture*, New York 1981, p. 140-146. Dit alles staat dicht bij de biografie van Freud; Karl Lueger was zijn *bête noire* en Emile Zola zijn politieke held, door zijn rol in de Dreyfus-affaire na november 1894 (p. 185).

¹⁰³ Chr. Weber, *Quellen und Studien*, p. 77.

¹⁰⁴ F. Engel-Janosi, “Zwei Studien zur Geschichte des österreichischen Vetorechtes” in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Festschrift*, Bd. II, Wien 1951, 283-300.

tot 19 april) bedraagt 35 dagen, ofte de som van de minimale en de maximale grenstijd uit de conclaafprocedure. De dubbele begindatum van het 'eerste Gottesgericht' (2/4 april), wordt zo verklaarbaar: 19 dagen voor 4 april impliceert dat de paus zou zijn gestorven *op 15 maart* – één dag na de datum van het kranterbericht waarop hij zijn zetel als verloren beschouwde en als reactie op dit verdict de rol van Kämpfe op zich nam. Tellen we vanaf 15 maart 16 dagen, dan vinden we 2 april: het begin van het 'eerste Gottesgericht', wat een tweede impliceert met de *Zwischenpapst*, die kort na de dood van de eerste paus ook zou zijn gestorven. Alleen de eerste conclaaf-procedure concordeert met die dubbele structuur; de dood van Gregorius IX, het samenroepen van het conclaaf én de dood van Celestinus IV, 16 dagen na zijn verkiezing, waarna een conclaaf niet meer tot stand kwam. Niet omdat de kardinalen hun geloof hadden verloren, maar wegens de angst om de vernederende behandeling van Friedrich II en de Romeinse senator Matteo Orsini, met het doel een pauskeuze naar hun politieke wens af te dwingen, nogmaals te ondergaan! Dit eerste conclaaf viel 19 jaar voor 1260 wat Schreber in dagen omzette en met de eindtijdverwachting superposeerde, analoog aan de 1260 dagen (Daniël) die Joachim van Fiore tot 1260 jaren omduidde en dit alles vermeerderd met tegenpaus Honorius die twee eeuwen eerder moet gesitueerd worden. De procedure werd tweemaal na elkaar hernomen en parallel aan de apocalyptische eindtijd, wordt het interval (2/4 april) beschouwd als 'Zwischenzeit', waarop het neologisme 'Zwischenpapst' aansluit. Nu eens jaren, dan weer dagen, maar in zijn tijdsbeleving werden de dagen beleefd als jaren of eeuwen (VI 71). De strijd tussen Christus en Antichrist, paus en tegenpaus, pausdom en keizerrijk, culmineerde in de waan over een conclaaf. Dat de voorvechter de wapens strekt, blijkt uit zijn zelfmoordpoging op 16 april, drie dagen voor het einde van het 'eerste Gottesgericht'. Zijn strijd was blijkbaar bij voorbaat verloren. Op 21 april, twee dagen na de afloop ervan, noteerde Flechsig:

"Er erklärt bei jeder Visite, er sei bereit zu sterben, verlangt das für ihn bestimmte Cyankali." (B 342; V 59)

Een spiegeling aan de in de kerkgeschiedenis meermaals voorkomende vergiftiging van de (tegen)pausen?

Nederland moest Schreber een hypermnésie voor namen en data toedichten, om zijn interpretatie van het Honorius-fragment in relatie tot Canossa (1077), als verwijzing naar de strijd met de reeds 16 jaar overleden broer (N 89-90) plausibel te maken. Zijn interpretatie druist in tegen Schrebers "*Generalidee*". De waan over het conclaaf heeft niets te maken met het Canossa-woord van Bismarck, op 14 mei 1872 in de Rijksdag, doch met zijn op diezelfde dag gepubliceerde *Papstwahldepesche*, waarin Duitsland als wereldmacht het recht op een exclusieve bij het volgende conclaaf opeiste, een prerogatief dat Spanje,

Oostenrijk en Frankrijk deelden. Maar ook met het door de *Spencersche Zeitung* op 19 juni 1872 de wereld ingestuurde verzinsel,

“der Papst habe angeordnet, daß sofort nach seinem Tode, *praesente cadavere*, die in Rom weilenden Kardinäle die Papstwahl vorzunehmen hätten, ohne die Ankunft ihrer auswärts residierenden Kollegen abzuwarten.”¹⁰⁵

De *Papstwahldepesche* alludeert aan Cadalus en het krantenbericht aan de historische situatie rond het eerste conclaaf. Niet toevallig werd dit bericht gepubliceerd op de dag van de goedkeuring van het *Jesuitengesetz*. De vorm waarin de wereldondergang intrad, voert tot de aard van de hypermnésie. Als het kernprobleem van de psychose

“est celui de la survie de l'existant comme sujet, émergeant du drame initial que certains postulent aux débuts des délires chroniques, drame initial qui met en cause le sujet comme tel”,

dan is de waan

“une stratégie, permettant à l'existant de se retrouver (et se réorganiser) comme sujet, mais immanquablement à un certain prix”; “si l'existant parvient à se restructurer comme sujet, c'est toujours plus ou moins comme sujet du rôle tenu dans son délire”; “la biographie y représente l'un des repérages essentiels de l'identité du sujet.”¹⁰⁶

In die optiek moet de betekenis opvallen van twee data uit de kerkgeschiedenis die de relatie tussen biografie en waan, tussen “*Kalendergedächtnis*” en “*Lebensbilderschau*”¹⁰⁷ belichten. Het conclaaf van Pius IX en dat van Leo XIII waren verbonden met zijn biografie. Op 16 juni 1846 werd Pius IX na twee

^{105.} J.B. Kießling, *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reiche*, Freiburg 1913, Bd. II, p.

^{109.} De *Spencersche Zeitung* schreef: “Die Sache ist von größter Bedeutung. Denn es handelt sich für die Feinde des deutschen Reiches darum, nach dem Hinscheiden des Papstes, welches vielleicht in einer Reihe von Monaten, vielleicht auch morgen eintritt, einen Franzosen oder einen französisch gesinnten Italiener zum Papst zu machen.” “Als 1892 Gerüchte über Bestrebungen Italiens aufzutauchen, auf das kommende Konklave Einfluß auszuüben, beauftragte Leo XIII. Monaco La Valletta, Zigliaria und Rampolla mit der Ausarbeitung von Normen zur Sicherstellung der Freiheit des Konklaves” (Chr. Weber, *Quellen und Studien*, p. 78-79).

^{106.} G. Lantéri-Laura & M. Gros, “L'aliénation biographique dans les délires chroniques”, *Diogène*, 139, 1987, p. 117.

^{107.} U.H. Peeters, *Wörterbuch der Psychiatrie und medizinischen Psychologie*, München-Wien-Baltimore, 1990, vierte Auflage, p. 237 (Hypermnésie).

dagen verkozen want Metternichs veto tegen de gallomane Staatssecretaris Bernetti kwam pas twee dagen na Pius' verkondiging urbi et orbi in Rome aan.¹⁰⁸ Op 5 februari 1878 huwde Schreber met Sabine Behr. Twee dagen later stierf Pius IX en op 20 februari werd Leo XIII verkozen.¹⁰⁹ Dit huwelijk in de Kulturkampf-periode, waarvan we aantoonen, hoe het in zijn familieroman met het antieke Rome was verbonden¹¹⁰, wordt nu geassocieerd met de dood en verkiezing van twee pausen, want zijn wittebroodsweken vielen samen met dit conclaaf. Op 5 februari 1893 vierde hij zijn 25-jarig huwelijksjubileum en 1893 was een jubeljaar, n.a.v. de 50-jarige bisschopswijding van Leo XIII. Op 23 april 1893 werd Leo door Keizer Wilhelm II in het Vaticaan bezocht; Rampolla, die ziek te bed lag, werd de Orde van de Zwarte Adelaar verleend, nadat Bismarck in oktober 1888 werd onderscheiden met de Christus-Orde.¹¹¹ Het pontificaat van Leo XIII is een equivalent voor zijn huwelijk en het einde ervan met de 'gedwongen ambtsneerlegging', die gelijkstond met zijn dood, werd gespiegeld door de doodswens op de paus. Het huwelijk met Sabine Behr interpreteren we in het licht van Titus Livius als Sabijnse maagdenroof, die volgde op de stichting van Rome. Zijn huwelijk was een reactie op de zelfmoord van zijn broer, die als een moord (Remus/Romulus) werd beleefd, maar dit maakt het Honorius-fragment niet tot een spiegeling aan de strijd tussen twee broers, zoals Nederland beweerde. Na de terugkeer van de huwelijksverjaardag, na midden februari en het verraad van zijn vrouw, ontstonden zijn wraakfantasmen op haar, op de paus (15 maart) en op Flechsig/Judas (23 maart). Haar afreis naar Berlijn was de aanleiding voor zijn eerste doodswens, met het "hinmachen" (vermoorden) bij haar terugkeer. Na de doodstijding viel het conclaaf, dat uitgroeide tot 'erste Gottesgericht' als apocalypse, indien een nieuwe paus zou worden verkozen. Dit is de herhaling van februari 1878, met de projectie van zijn eigen dood op Leo XIII (1810-1903), die in 1894 tekenen van fysiek en geestelijk verval vertoonde, zodat zijn wens elke dag werkelijkheid kon worden.¹¹²

In januari 1894 trad Rampolla op als verzoeningspoliticus tegenover het Quirinaal, n.a.v. de Siciliaanse proletarische opstand en de staat van beleg op 3 januari 1894. Hij slaagde erin te varen tussen het Scylla van de liberale

¹⁰⁸. F. Engel-Janosi, *op. cit.*, p. 290 (cf. noot 104).

¹⁰⁹. F. Gregorovius, *Römische Tagebücher 1852-1889*, München 1991, p. 386-396.

¹¹⁰. D. Devreese, *Anatomie eines Seelenmords. Familienroman, Religion und Transsexualität im paranoiden Wahn von D.P. Schreber*. Amsterdam, Rodopi, 1997.

¹¹¹. Chr. Weber, *Quellen und Studien*, p. 528.

¹¹². "Das Besessensein vom Möglichen" (A. Minkowski), is karakteristiek voor het psychotische denken. Zie: J. Metzner, "Der Beitrag der Psychoanalyse zum Verständnis der Apokalypik", *Wege zum Menschen*, 23, 1971, p. 434.

regering Crispi en het Charybdis van de Franse politiek.¹¹³ Na het neerslaan van de hongeropstand door Crispi, vroeg Rampolla aan de Siciliaanse bisschoppen het kerkelijke standpunt te verduidelijken in de volgende vastenbrief; Crispi en Rampolla stamden uit Sicilië! In Schrebers conclaaf uit april 1894, werd de mogelijkheid van de verkiezing van Galimberti (auteur van het werk *Lutero e il Socialismo*¹¹⁴), die deze opstand beschouwde als een Franse agitatie met het doel de Italiaanse dynastie te vernietigen om de republiek uit te roepen en de Dreibund te verzwakken¹¹⁵, belichaamd door de tegenpaus Honorius.

9. 'STRAHLENERNEUERUNGSGESETZ'

De mislukte kandidatuur voor de Rijksdag op 28 oktober 1884 te Chemnitz, is het tweede biografische correlaat voor de Kämpfe-rol uit het voorjaar van 1894. Als kandidaat van de Nationaal-liberalen verloor hij de verkiezingen tegen de Sociaaldemocraat Bruno Geiser (1846-1898), de schoonzoon van Wilhelm Liebknecht.¹¹⁶ Aan die figuur besteedde de literatuur weinig aandacht, hoewel hij in de jaren 1880 een rol speelde in de Duitse Sociaaldemocratie. Geiser zetelde van 1881 tot 1887 in de Rijksdag voor het district Chemnitz, maar werd in de briefwisseling van de in Londen verblijvende Engels met Bebel en Bernstein over de hekel gehaald als reactionair en kleinburgerlijk element. Wegens openlijke anti-marxistische uitlatingen over de klassenstrijd werd hem op het derde Congres van de Sociaaldemocratische Partij (St. Gallen 1887) een verbod opgelegd, om zich nog kandidaat te stellen voor de partij.¹¹⁷ De hallucinatorische stemmen vroegen Schreber, als

"Form des Examinierens, ob für die Begriffe 'Rationalismus' und 'Sozialdemokratie' noch Verständnis bei mir vorhanden sei" (XVIII 245).

¹¹³. R. Lill, "Die Politik des Vatikan und die sizilianischen Unruhen von 1893/94", *Mitteilungen des Instituts für Österreichisches Geschichtsforschung*, 99/1-2, 1991, p. 226.

¹¹⁴. A. Hudal, *Die Österreichische Vatikanbotschaft 1806-1918*, München 1952, p. 232.

¹¹⁵. Ibidem, p. 215.

¹¹⁶. R. Strauss & K. Finsterbusch, *Die Chemnitzer Arbeiterbewegung unter dem Sozialistengesetz*, Berlin 1954, p. 85.

¹¹⁷. Ibidem, p. 90-91. Zie ook Marx-Engels, *Werke*, Berlin 1973, Bd. 36, p. 161, met de brief van Engels van 6 juni 1884 aan Bebel over de burgerlijke elementen, die "bei den nächsten Wahlen die sichersten Wahlkreise zu fallen". Die volgende verkiezingen vonden plaats op 28 oktober 1884; te Chemnitz met de zekere overwinning van Bruno Geiser en met de al even zekere nederlaag van Schreber.

Beide begrippen hangen samen met zijn politieke loopbaan én met het mislukken ervan. Het begrip 'rationalisme' roept de strijd op tussen liberalisme en ultramontanisme, met de door Pius IX in 1864 uitgevaardigde encycliciek *Quanta cura*, één historische wortel van de Kulturkampf.¹¹⁸ Het tweede begrip verwijst naar de partij die zijn politieke loopbaan beëindigde, nog voor die goed en wel begon. Men herinnert zich dat de paus een "sengrige Strahl führte"; een banbliksem. In de waan komt het begrip "Strahlenerneuerungsgesetz" (VIII 116) voor. Dit is een doorzichtig psychotisch neologisme, dat ontstond door substitutie van 'Sozialisten' door 'Strahlen', in de politieke term "Erneuerung des Sozialistengesetz" (1879-1890). Het waanbegrip is gevormd op het grammaticale skelet dat verwijst naar de recent afgelopen strijd, wat de samenhang belicht tussen waan en wereld, politieke nederlaag en wereldondergang.

Op 21 oktober 1878 werd het *Sozialistengesetz* ingevoerd¹¹⁹ en op 1 oktober 1879 de nieuwe *Zivilprozeßordnung*, die samenviel met Schrebers aanstelling tot Direktor aan het Landgericht te Chemnitz (D 178), het industriële centrum en de socialistische burcht van het Koninkrijk Saksen. Dit Landgericht speelde een belangrijke rol in de gerechtelijke vervolging van de Sociaal-democraten. Op 9 oktober 1884, drie weken voor Schrebers verkiezingsnederlaag, werd Chr. J. Schwabe, de Voorzitter van dit Landgericht, in *Der Sozialdemokrat* aangevallen i.v.m. het 'Geheimbund'-proces tegen August Bebel, dat omwille van de onrust die het te Chemnitz ontketende, in augustus 1886 werd voortgezet aan het Landgericht te Freiberg.¹²⁰ Na de verkiezingsnederlaag werd de hypochondrische Schreber opgenomen in de *Nervenlinik* te Leipzig en op 1 april 1885 uit zijn functie te Chemnitz ontheven en benoemd aan het Landgericht te Leipzig (D 178), waar hij zich in de Harkortstraße vestigde. Niet alleen "vlak bij zijn moeder"¹²¹ maar in 1888 recht tegenover het in aanbouw zijnde *Reichsgericht* (1888-1895), enkel ervan gescheiden door de Pleißenmühlgraben.

"Im Grundkonzept ähnelt der 126 m lange und 76 m breite Bau dem wenige Jahre vorher entstandenen Reichstag in Berlin."¹²²

¹¹⁸. G. Besier, "Kulturkampf" in: *TRE*, XX, 1990, p. 215.

¹¹⁹. R. Strauss & K. Finsterbusch, *op. cit.*, p. 106.

¹²⁰. Ibidem, p. 109. Voor de samenhang tussen Schrebers opeenvolgende functies en overplaatsingen als jurist en de gerechtelijke vervolging van de Duitse socialisten, pleiten de data en plaatsen.

¹²¹. H. Israëls, Schreber: vader en zoon, Amsterdam, 1980, p. 156. De Harkortstraße lag in het verlengde van de Zeitzer Straße, waar Schreber als kind woonde.

¹²². K. Klemmer, R. Wassermann, Th. Wessel, *Deutsche Gerichtsgebäude*, München 1993, p. 64-65.

Hieruit blijkt zijn symbolische restitutie voor de verkiezingsnederlaag. De herhaling tussen de data is opvallend. Op 1 april 1885, tijdens de eerste opname, zijn overplaatsing naar het Landesgericht te Leipzig, waar Schurig toen Directeur was; op 1 april 1894 tijdens de tweede opname, de bevordering van Seyfert, die zijn zetel zou hebben ingenomen aan het Oberlandesgericht, op gezag van de inmiddels tot Minister gepromoveerde Schurig. Deze herhaling wordt weerspiegeld door de symptomen die we hoger analyseerden. In 1885, zes foto's als laatste aandenken; in 1894 zes polluties met de psychische dood en wereldondergang, die ook de verkiezingsnederlaag recapituleert. De rivaliteit met de katholieke Seyfert voor de rechterstoel te Dresden, werd getransponeerd en geëxalteerd tot de rivaliteit tussen de paus en tegenpaus voor de Heilige Stoel te Rome.

Christoph Moufang (1817-1890) is de enige Duitse prelaat in de waan. Hij was twintig jaar (1871-1877; 1878-1890) Rijksdagafgevaardigde voor de Centruumpartij van L. von Windthorst (1812-1891). In 1862 voorstander van de groot-Duitse oplossing, riep hij op de *Katholikentag* te Aachen in zijn beroemde *Männerrede* de katholieken op

„in ihrer bedrängten Lage stärker als bisher [sich] zu organisieren und sie zu festen Gemeinschaften in der Art zusammenzuschließen, wie dies die Liberalen seit den Tagen des Vormärz in den Lesegesellschaften, Museums- und Bürgervereinen etc. taten.“¹²³

Als redacteur van *Der Katholik*, het ultramontane orgaan der Duitse neoscholastiek, werd hij in 1868 aangeduid als Consultor bij het Vaticaanse Concilie. In 1877, na de dood van Bisschop von Ketteler, werd hij door het Domkapittel van Mainz verkozen tot 'Bistumsverweser', in afwachting van de verkiezing van een opvolger. Ook nu betrof het een lege stoel, want ondanks zijn toezegging 'sede vacante nihil innovetur', weigerde de Hessische regering zijn verkiezing te bekrachtigen!¹²⁴ Die sedisvacantie te Mainz duurde negen jaren. Als katholieke voorman die na zijn nederlaag in 1877 zijn kiezers tegen de wil van Pius IX opriep, om in de Stichwahlen te stemmen tegen de Nationaalliberale en voor de Sociaaldemocratische kandidaat¹²⁵, in 1886 door Leo XIII benoemd tot pauselijke diplomaat, was hij Schrebers tegenpool.¹²⁶ Als in

¹²³ L. Gall, *Der Liberalismus als regierende Partei. Das Großherzogtum Baden zwischen Restauration und Reichsgründung*, Wiesbaden 1968, p. 295-296.

¹²⁴ J. B. Kißling, *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reiche*, Freiburg im Breisgau 1916, Bd. III, p. 412.

¹²⁵ O. von Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen*. München-Berlin, 1982, p. 275.

¹²⁶ J. Götten, *Christoph Moufang Theologe und Politiker 1817-1890*, Mainz 1969, p. 224-233.

1878 de Centruumpartij in de Rijksdag de grootste fractie werd, was de liberale meerderheid voorgoed gebroken en de neergang van de Nationaalliberale Partij, mede door interne scheuringen een feit.¹²⁷ Bismarck zocht een verbond met de Centruumpartij, om de Kulturkampf op te lossen en om het sociaal-democratische gevaar af te weren door het Sozialistengesetz.¹²⁸ Na twee anarchistische aanslagen op Wilhelm I, stemden de Nationaalliberalen met de Conservatieven op 18 oktober 1879 deze wet. De enige mildering die ze bewerkten, was de herziening om de twee en een half jaar, van een wet die tot in 1890 werd verlengd. Het einde ervan werd het einde van Bismarcks kanselierschap.

“Die Zustimmung zum Sozialistengesetz ist für die Nationalliberalen ebenso wie die Beteiligung an den Sondergesetzen gegen die katholische Kirche verhängnisvoll geworden. Das Preisgeben liberaler Rechtsstaatsideale schwächte ihre Überzeugungskraft und bereitete das Auseinanderfallen der Partei in den 80er Jahren vor.”¹²⁹

Hierin ligt een tweede factor voor Schrebers verkiezingsnederlaag. In 1884 scheurde de *Deutsche freisinnige Partei* zich af van de Nationaalliberalen en in Chemnitz stond hij tegenover Geiser én Wilhelm Harnisch, kandidaat van de nieuwe partij.¹³⁰ Schreber heeft zich nooit neergelegd bij het einde van de strijd tegen de ‘vaterlandslose Gesellen’ en de katholieken, getuige het feit dat sprake is van een verlenging van het *Sozialistengesetz*, nadat op de *Lutherfeiertag* van 1893 de waan uitbrak, die leidde tot een ‘unzeitgemäße’ voortzetting als psychotische exaltatie van het politieke programma van de Evangelischer Bund.

¹²⁷ F. Wende, *Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa*, Stuttgart 1981, p. 115.

¹²⁸ M.L. Anderson, *Windthorst. A Political Biography*. Oxford 1981, p. 203.

¹²⁹ K.E. Born, *Von der Reichsgründung bis zum Ersten Weltkrieg*, München 1984, p. 129.

¹³⁰ Strauss & Finsterbusch, *op. cit.*, p. 85 (cf. noot 116).

"Un champion pour le peuple allemand"
Le délire de la fin du monde, la biographie et l'histoire
dans les *Mémoires* de D.P. Schreber

DANIEL DEVREESE

RÉSUMÉ

Le délire de la fin du monde de Schreber est analysé d'abord de façon chronologique et en fonction de la dialectique entre lui, sa femme et son psychiatre. L'annonce dans un journal de la promotion de Seyfert, qu'il interprétait comme la fin de sa carrière et comme sa mort, fut le signal pour le rôle délirant exalté d'un champion allemand, inspiré sur le programme politique du *Evangelischer Bund* de W. Beyschlag. Le délire de la fin du monde fut la projection du banqueroute de son rôle comme président du chambre à la cour d'appel de Dresde (Moi-Idéal narcissique) sur un niveau mondial. Ce combat héroïque fut déterminé par la généalogie du concept théologique du meurtre d'âme mais transposé sur un niveau politico-théologique (*Kulturkampf* et *Sozialistengesetz*; Investiture et la doctrine de Joachim de Flore dans le cadre de la doctrine d'Origène à propos de l'apocastasis). Le combat atteint son apogée dans son désir de mort sur le pape Léo XIII, comme le montre l'hallucination des cardinaux Rampolla et Galimberti, deux papabiles et rivaux. Le corrélat biographique fut son mariage qui coïncidait avec la mort de Pie IX, suivi par le conclave et l'élection de Léo XIII qui coïncidait avec sa lune de miel. Abandonné par sa femme, la fin de son mariage et la fin de sa carrière furent projetées comme désir de meurtre sur elle, sur son psychiatre et sur le pape. Le délire d'un conclave avec l'élection possible de Rampolla qui poursuivit une politique anti-allemande, fut le fait critique qui signifiait sa défaite et qui décidait de l'entrée de la fin du monde. Deux configurations, *Seelenwanderung* et *Geisterseher*, sont les vecteurs parallèles, mais inversement orientés, sur lesquels sont variés son futur identité après la mort comme juge d'appel à Dresde et son rôle héroïque comme champion pour le peuple allemand.

"A champion for the German people"
The delusion of the end of the world, biography and history
in D.P. Schreber's *Memoirs*

DANIEL DEVREESE

SUMMARY

Schreber's delusion of the end of the world is first analyzed in chronological and in dialectical terms as the conflict between him, his wife and his psychiatrist. The beginning lays in the notice in a newspaper about mid-March 1894, announcing the appointment of Seyfert at the *Oberlandesgericht*, which he interpreted as his own replacement, meaning to him the end of his career and his death. As reaction he took the role of a German 'Kämpfe' (champion), a psychotic exaltation of the political program of the *Evangelischer Bund*. The delusion of the end of the world is the projection of his psychic bankruptcy (narcissistic Ego Ideal, catatonia and soul murder) on the level of the world. The struggle in which he took a heroic role, is situated in the context of the *Kulturkampf* and *Sozialistengesetz*, but historized as the struggle between German Empire and Papacy that finds a climax in his death wish against Leo XIII, as shown in the hallucination about a conclave with two real papabili: Rampolla and Galimberti. The outcome of the conclave with the election of the anti-German Rampolla, is the critical event that means his defeat and that decides about the end of the world. The idea of a conclave is biographically correlated with his marriage on February 5th 1878, followed by the death of Pius IX and the election of Leo XIII. After the total desolation by his wife, the end of his marriage and after his own obituary in March 1894, he projected a threefold death wish against her, against Flechsig and against the pope in Rome. Two delusional configurations, *Seelenwanderung* and *Geisterseher*, are the parallel but inverse vectors on which he imagined possible roles after his death as Judge at the High Court in Dresden, or as a champion of Germany in the sign of the cross.